

Міністерство освіти і науки України
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу
Інститут гуманітарної підготовки та державного управління
Кафедра публічного управління та адміністрування

Василюк Вікторія Михайлівна

УДК 332.82:012

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

Стимулювання розвитку малого й середнього підприємництва в Україні в умовах правового режиму воєнного стану

Публічне управління та адміністрування

281 «Публічне управління та адміністрування»

В.М.Василюк

Науковий керівник Арабчук Ярослав Ілліч, к.ф.н., доцент
(підпис)

Допущено до захисту

Завідувач кафедри

І.П.Лопушинський

Рецензент

Б.В.Гречаник

Робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Івано-Франківськ - 2025

АНОТАЦІЯ

Василюк В.М. Стимулювання розвитку малого й середнього підприємництва в Україні в умовах правового режиму воєнного стану. – Рукопис.

Магістерська робота за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування». – Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу. – Івано-Франківськ, 2025.

Робота присвячена дослідженню теоретичних засад та розробці пропозицій щодо покращення стимулювання розвитку малого й середнього підприємництва в Україні в умовах правового режиму воєнного стану. Обґрунтовано сутність та роль МСП та досліджено інституційні основи стимулювання його розвитку.

Проведено ґрунтовний аналіз економічної ситуації та результатів діяльності малого і середнього бізнесу в умовах правового режиму воєнного стану. Охарактеризовано особливості державної підтримки малого і середнього підприємництва в поточних умовах.

Узагальнено світовий досвід стимулювання розвитку малого і середнього бізнесу в умовах існуючих глобальних викликів та оцінено можливості його застосування в Україні. Конкретизовано інструменти, які доцільно використовувати для стимулювання розвитку малого і середнього підприємництва в Україні в умовах правового режиму воєнного стану.

Ключові слова: мале і середнє підприємництво, стимулювання, правовий режим воєнного стану, податки, інструменти, державна підтримка.

ANNOTATION

Vasylyuk V.M. Stimulating the development of small and medium-sized enterprises in Ukraine under the legal regime of martial law. - Manuscript.

Master's thesis, specialty 281 "Public administration". – Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas. – Ivano-Frankivsk, 2025.

The work is devoted to the study of theoretical foundations and the development of proposals for improving the stimulation of the development of small and medium-sized enterprises in Ukraine under the conditions of the legal regime of martial law. The essence and role of SMEs are substantiated and the institutional foundations of stimulating its development are investigated.

A thorough analysis of the economic situation and the results of the activities of small and medium-sized businesses in the conditions of the legal regime of martial law was carried out. The peculiarities of state support of small and medium-sized enterprises in the current conditions are characterized.

The global experience of stimulating the development of small and medium-sized businesses in the conditions of existing global challenges is summarized and the possibilities of its application in Ukraine are assessed. The tools that should be used to stimulate the development of small and medium-sized enterprises in Ukraine under the legal regime of martial law are specified.

Keywords: small and medium entrepreneurship, incentives, legal regime of martial law, taxes, tools, state support.

ЗМІСТ

ВСТУП		5	
РОЗДІЛ 1			
ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ МАЛОГО ТА			
СЕРЕДНЬОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ			
	1.1	Сутність та роль малого і середнього підприємництва	9
	1.2	Інституційні основи стимулювання розвитку малого та	
		середнього підприємництва	16
РОЗДІЛ 2			
ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ МАЛОГО ТА SEREDNYOHO			
ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ В УМОВАХ ПРАВОВОГО			
РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ			
	2.1	Економічна ситуація та аналіз результатів діяльності МСП в	
		умовах правового режиму воєнного стану	23
	2.2	Державна підтримка малого і середнього підприємництва	30
РОЗДІЛ 3			
УДОСКОНАЛЕННЯ СТИМУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ МАЛОГО Й			
СЕРЕДНЬОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ В УМОВАХ			
ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ			
	3.1	Світовий досвід стимулювання розвитку МСП в умовах	
		існуючих глобальних викликів та можливості його застосування	
		в Україні	38
	3.2	Інструменти підтримки і стимулювання малого і середнього	
		підприємництва в умовах правового режиму воєнного стану	46
ВИСНОВКИ			55
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ			60

ВСТУП

Актуальність теми. Стимулювання підприємницької ініціативи та ефективне функціонування малого й середнього підприємництва (МСП) в Україні є важливою умовою для вирішення численних ключових викликів, що стоять перед українським суспільством. Ці виклики стосуються не лише економічного зростання, високого рівня безробіття, потреби в структурних змінах і негативної демографічної ситуації, які тривають вже тривалий час та загострилися через кризові явища, зокрема пандемію та війну, але й політичних процесів, стабільність яких може забезпечити середній клас.

Досвід передових держав світу наочно демонструє, що успіх малого та середнього підприємництва приносить позитивні результати у сферах інновацій, конкуренції та продуктивності, а також сприяє зростанню національного доходу та зростанню доходу на душу населення. Сьогодні обравши європейський напрямок розвитку, Україна повинна рухатися інноваційним шляхом вдосконалення управлінської моделі, досліджуючи передові зарубіжні тенденції та практики, адаптуючи їх до національних умов. Ці зусилля мають відповідати очікуванням суспільства і сприяти створенню сучасної моделі публічного управління, яка збалансує інтереси ключових учасників процесу.

Ефективне функціонування малого й середнього підприємництва залежить від державної політики у цій сфері і гарантується цілеспрямованою реалізацією нормативно-правових і інституційно-законодавчих заходів, які необхідні для реалізації і забезпечення можливостей для створення та ефективного розвитку МСП. Важливим вектором державної політики у цій сфері є саме стимулювання розвитку малого й середнього підприємництва в Україні, а особливо гостро це питання постає в умовах правового режиму воєнного стану.

Обґрунтування вибору теми дослідження. Питання розвитку і

функціонування МСП в сучасних умовах досліджувала велика кількість українських вчених як з позицій економічної, так і юридичної теорії і практики в цілому. Зокрема, значний внесок у зазначеному напрямі зроблено такими відомими вченими як: З.С. Варналій, Б.М. Данилишин, Г.М. Колісник, О.А. Колесніков, Д.С. Коритін, І.М. Кравець, І.С. Похиленко, В.Ю. Стрілець, І.В. Труш, Т.В. Уманець, І.Г. Яненко і інші.

Вивченням і дослідженням процесів регулювання і стимулювання розвитку МСП на центральному та місцевому рівнях займаються і представники публічного управління і адміністрування. Зокрема, це такі учені: О.Ю. Амосов, Л.Л. Приходченко, Л.В. Антонова, А.Г. Баштанник, О.Ю. Бобровська, Н.М. Гринчук, Н.Г. Діденко, К.В. Дубич, Т.М. Лозинська, І.П. Лопушинський, А.В. Попський, В.В. Федорченко, Ю.О. Ольвінська, Л.Л. Прокопенко, О.М. Рудік і інші.

Отже, ученими проводиться велика кількість досліджень особливостей функціонування малого та середнього підприємництва, виокремлення його проблем та визначення перспектив розвитку. Але менш дослідженими на сьогодні є питання державного регулювання та стимулювання МСП, особливо в умовах правового режиму воєнного стану, що є вкрай актуальним для України.

Мета та завдання дослідження. Метою даного дослідження є поглиблення теоретико-прикладних засад та обґрунтування практичних пропозицій щодо стимулювання розвитку малого й середнього підприємництва в Україні в умовах правового режиму воєнного стану.

Завдання дослідження:

- дослідити теоретичні основи функціонування малого та середнього підприємництва в Україні;
- узагальнити особливості державного регулювання та стимулювання малого та середнього підприємництва в умовах правового режиму воєнного стану в Україні, визначити адміністративні бар'єри та інші перешкоди для розвитку малого і середнього підприємництва в цих умовах;

- запропонувати напрями активізації стимулювання малого і середнього підприємництва в Україні в сучасних умовах.

Об'єктом дослідження є процес стимулювання розвитку малого і середнього підприємництва.

Предмет дослідження – теоретико-прикладні засади стимулювання розвитку малого і середнього підприємництва в умовах правового режиму воєнного стану в Україні.

Методи дослідження. При дослідженні теоретико-прикладних засад процесу стимулювання малого і середнього підприємництва, вивченні світового досвіду у цій сфері авторкою застосовувалися такі наукові методи: системного підходу, аналізу і синтезу, дедукції та індукції, порівняння та узагальнення. Метод класифікації допоміг виявити і виокремити ознаки для групування адміністративних бар'єрів. Трактуювання та сутність понять тлумачилися за допомогою логіко-семантичного методу, аналогії, узагальнення, поглиблення. Порівняльно-правовий метод був використаний для аналізу позитивного зарубіжного досвіду. Для дослідження особливостей стимулювання МСП в умовах правового режиму воєнного стану використано метод синергетики. Для пошуку шляхів покращення стимулювання розвитку МСП в Україні використано методи формально-логічного аналізу.

Інформаційною базою дослідження були Закони України, укази Президента України та нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України, центральних органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. В роботі використано матеріали Міністерства економіки України, Міністерства фінансів України, незалежні макроекономічні огляди, статистичні дані, Аналітичні матеріали Інституту стратегічних досліджень, праці вітчизняних та зарубіжних вчених. Базою для аналізу стимулювання розвитку МСП на місцевому рівні стали рішення місцевих рад та ОВА, а також матеріали, розміщені на сайтах місцевих органів влади та органів місцевого самоврядування.

Новизна отриманих результатів полягає у поглибленні теоретичних та обґрунтуванні практичних засад удосконалення стимулювання розвитку малого та середнього підприємництва в Україні в умовах правового режиму воєнного стану.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості використання поглиблених теоретичних підходів і конкретних пропозицій для стимулювання розвитку малого та середнього підприємництва в Україні в сучасних умовах.

Структура й обсяг роботи. Логіка проведеного дослідження зумовила структуру роботи: вступ, три розділи, висновки, загальний обсяг яких складає 66 сторінок. У роботі вміщено 2 рисунки та 1 таблицю. Список використаних джерел містить 63 найменування.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ

1.1 Сутність та роль малого і середнього підприємництва

Один із ключових напрямів діяльності державної влади в процесі відбудови і модернізації національної економіки полягає в підтримці розвитку малого та середнього підприємництва (МСП), що є важливим сегментом, який забезпечує населення товарами та послугами, створює робочі місця та сприяє зниженню безробіття. Позитивний вплив МСП на економіку не обмежується цими аспектами, як і завдання держави, яка повинна стимулювати цю сферу, враховуючи її взаємозв'язок з іншими важливими завданнями, які необхідно вирішувати комплексно.

В Господарському Кодексі України зазначено, що: «Підприємництво - це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку»¹.

В Україні поняття «бізнес» та «підприємництво» часто використовуються наукою і практикою як синоніми і є предметом наукового розгляду багатьох вчених. У вітчизняній науковій літературі існують різні підходи до співвідношення понять «підприємництво» та «бізнес». Ми дотримуємося думки, що поняття «бізнес» є ширшим, оскільки воно включає не тільки підприємницьку діяльність, але й одноразові угоди. Дослідники також відзначають зміну цього співвідношення в умовах інформатизації.

Варто зазначити, що в українському законодавстві поняття «підприємництво» та «бізнес» використовуються як синоніми. Прикладом і

---

¹ Господарський Кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>

підтвердженням цього є використання на офіційному рівні цих понять у Розпорядженні Президента України від 18 серпня 1997 року №298/97-рп «Про Невідкладні заходи щодо прискорення реформ і виведення економіки України з кризи», а саме: у розділі V «Стимулювання малого бізнесу» прописано мету «стимулювання малого підприємництва». Тут же зазначено про необхідність підготовки проекту Закону України «Про державну підтримку малого підприємництва». Тут же доручено Державному комітету України з питань розвитку підприємництва забезпечити разом з регіональними органами державної влади розробку комплексних програм розвитку малого підприємництва на період до 2000 року². До таких прикладів можна віднести і «Рекомендації парламентських слухань на тему: "Розвиток підприємництва в Україні та підтримка малого і середнього бізнесу"³.

Важливим підтвердженням є також підхід до термінології, запропонований у Стратегії розвитку малого і середнього підприємництва в Україні до 2020 року, де ці поняття використовуються разом. Розвиток сучасного МСП планується здійснювати на основі вимог Акту про малий бізнес для Європи⁴.

Варто зазначити, що кожна країна проходить свій унікальний шлях розвитку малого та середнього підприємництва, випробовуючи різні методи стимулювання та адаптуючи публічне адміністрування МСП відповідно до його потреб. Це включає використання різних інструментів публічної політики. Наприклад, підприємства можуть бути поділені на категорії за різними принципами, а критерії поділу, як правило, змінюються з часом. Основними показниками зазвичай є кількість працівників та обсяг річного валового продукту.

---

² Про невідкладні заходи щодо прискорення реформ і виведення економіки України з кризи. Розпорядження Президента України від 18 серпня 1997 року №298/97-рп URL: https://ips.ligazakon.net/document/R298_97?an=7

³ Про Рекомендації парламентських слухань на тему: "Розвиток підприємництва в Україні та підтримка малого і середнього бізнесу" від 13.04.2016 № 1090-VIII. URL: https://ips.ligazakon.net/document/t161090?ed=2016_04_13

⁴ Про схвалення Стратегії розвитку малого і середнього підприємництва в Україні на період до 2020 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 травня 2017 р. № 504-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504-2017-%D1%80#Text>

За критеріями Міжнародної організації економічного співробітництва і розвитку (МОЕСР) виділяють мікропідприємства (до 19 працівників), малі підприємства (20-99 працівників), середні підприємства (100-499 працівників). У США до малих та середніх підприємств відносять ті, на яких зайнято менше 500 працівників. В країнах Європейського Союзу виділяють мікропідприємства (до 10 працюючих), малий (до 50 працюючих) та середній (до 250 працюючих) бізнес. Враховується також річний оборот – до 2, 10 та 50 млн. євро відповідно. Проте використовуються й інші підходи та показники, що особливо помітно при узагальненні на рівні окремих країн⁵.

В Україні на офіційному рівні поняття малого і середнього підприємництва трактується у Господарському кодексі та Законі України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні».

В Господарському Кодексі України зазначено, що: «Суб'єкти господарювання залежно від кількості працюючих та доходів від будь-якої діяльності за рік можуть належати до суб'єктів малого підприємництва, у тому числі до суб'єктів мікропідприємництва, середнього або великого підприємництва»⁶.

Суб'єктами мікропідприємництва є: фізичні особи, зареєстровані в установленому законом порядку як фізичні особи - підприємці, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 10 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 2 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України; юридичні особи - суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 10 осіб та річний дохід від будь-

---

⁵ Носков О. М. Оптимізація державного регулювання у сфері розвитку малого та середнього бізнесу в Україні. Дис. ... доктора філософії з галузі знань 28 «Публічне управління та адміністрування» за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування». – КНУ ім. Тараса Шевченка. Київ. 2023. С.32.

⁶ Господарський Кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>

якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 2 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України⁷.

Суб'єктами малого підприємництва є: фізичні особи, зареєстровані в установленому законом порядку як фізичні особи - підприємці, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 10 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України; юридичні особи - суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 10 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України⁸.

Суб'єктами великого підприємництва є юридичні особи - суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) перевищує 250 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності перевищує суму, еквівалентну 50 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України. Інші суб'єкти господарювання належать до суб'єктів середнього підприємництва⁹.

Акцентуємо увагу на тому, що відносини, пов'язані з розвитком малого і середнього підприємництва в Україні, базуються на Конституції України і регулюються Господарським, Цивільним та Податковим кодексами України, Законом України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» та іншими законодавчими актами, а також

---

⁷ Господарський Кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>

⁸ Господарський Кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>

⁹ Господарський Кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>

міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України¹⁰.

Законом України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» прописано мету і принципи державної політики у сфері розвитку малого і середнього підприємництва в Україні: метою державної політики у сфері розвитку малого і середнього підприємництва в Україні є:

1) створення сприятливих умов для розвитку малого і середнього підприємництва;

2) забезпечення розвитку суб'єктів малого і середнього підприємництва з метою формування конкурентного середовища та підвищення рівня їх конкурентоспроможності;

3) стимулювання інвестиційної та інноваційної активності суб'єктів малого і середнього підприємництва;

4) сприяння провадженню суб'єктами малого і середнього підприємництва діяльності щодо просування вироблених ними товарів (робіт, послуг), результатів інтелектуальної діяльності на внутрішній і зовнішній ринки;

5) забезпечення зайнятості населення шляхом підтримки підприємницької ініціативи громадян¹¹.

Принципами державної політики у сфері розвитку малого і середнього підприємництва в Україні є:

1) ефективність підтримки малого і середнього підприємництва;

2) доступність отримання державної підтримки суб'єктами малого і середнього підприємництва;

3) забезпечення участі представників суб'єктів малого і середнього підприємництва, громадських організацій, що представляють інтереси суб'єктів

---

¹⁰ Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні. Закон України від 22 березня 2012 року № 4618-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4618-17#Text>

¹¹ Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні. Закон України від 22 березня 2012 року № 4618-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4618-17#Text>

малого і середнього підприємництва, у формуванні та реалізації державної політики в зазначеній сфері;

4) створення рівних можливостей для доступу суб'єктів малого і середнього підприємництва, що відповідають вимогам, передбаченим загальнодержавними, регіональними та місцевими програмами розвитку малого і середнього підприємництва, до участі у виконанні таких програм та для отримання державної підтримки;

5) ефективність використання бюджетних коштів, передбачених для виконання зазначених програм;

6) відкритість і прозорість проведення процедур надання державної підтримки;

7) доступність об'єктів інфраструктури підтримки малого і середнього підприємництва для всіх суб'єктів малого і середнього підприємництва¹².

У Законі України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» прописано, що групи підприємництва поділяються на малі, середні або великі. Малими групами вважаються групи, показники річної консолідованої фінансової звітності яких на дату складання річної консолідованої фінансової звітності відповідають щонайменше двом із таких критеріїв: балансова вартість активів - до 4 мільйонів євро включно; чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) - до 8 мільйонів євро включно; середня кількість працівників - до 50 осіб включно¹³.

Середніми групами вважаються групи, які не відповідають критеріям для малих груп та показники річної консолідованої фінансової звітності яких на дату складання річної консолідованої фінансової звітності відповідають щонайменше двом із таких критеріїв: балансова вартість активів - до 20 мільйонів євро включно; чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт,

---

¹² Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні. Закон України від 22 березня 2012 року № 4618-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4618-17#Text>

¹³ Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні Закон України від 16 липня 1999 року № 996-XIV зі змінами. URL: <https://zakon.help/zakonodavstvo-ukraini/996-14#o36>

послуг) - до 40 мільйонів євро включно; середня кількість працівників - до 250 осіб включно¹⁴.

Великими групами вважаються групи, показники річної консолідованої фінансової звітності яких на дату складання річної консолідованої фінансової звітності відповідають щонайменше двом із таких критеріїв: балансова вартість активів - понад 20 мільйонів євро; чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) - понад 40 мільйонів євро; середня кількість працівників - понад 250 осіб¹⁵.

При цьому на практиці використовується офіційний курс гривні до іноземної валюти, розрахований на підставі офіційного валютного курсу НБУ (Національного банку України).

На сьогоднішні МСП є досить потужним сектором економіки України і відіграє важливу роль для економіки нашої держави. Особливо це відчутно в умовах правового режиму воєнного стану. На нашу думку його роль в цих умовах включає кілька важливих аспектів:

1. Підтримка економіки. МСП допомагає зберігати економічну активність на місцевому рівні, забезпечуючи населення товарами та послугами навіть у складних умовах. Це сприяє зменшенню економічного спаду та підтримці добробуту громадян.

2. Гнучкість і адаптивність. Малі та середні підприємства здатні швидше адаптуватися до нових умов, змінювати напрямки діяльності або переорієнтувати виробництво. Наприклад, деякі підприємства почали виробляти товари для потреб армії та населення в умовах війни.

3. Забезпечення зайнятості. В умовах війни та високого рівня безробіття МСП залишається важливим джерелом робочих місць. Це допомагає зменшити соціальну напругу та підтримувати населення, особливо в регіонах, менш безпосередньо постраждалих від бойових дій.

---

¹⁴ Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні Закон України від 16 липня 1999 року № 996-XIV зі змінами. URL: <https://zakon.help/zakonodavstvo-ukraini/996-14#o36>

¹⁵ Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні Закон України від 16 липня 1999 року № 996-XIV зі змінами. URL: <https://zakon.help/zakonodavstvo-ukraini/996-14#o36>

4. Підтримка обороноздатності. Деякі підприємства переходять на виробництво оборонної продукції або постачання армії та гуманітарних організацій. МСП активно залучається до волонтерських ініціатив, підтримуючи військових і постраждалих цивільних.

5. Спрощення регуляцій. В умовах воєнного стану держава намагається зменшити адміністративний тиск на бізнес, спрощуючи податкові та регуляторні вимоги. Це створює умови для більш ефективної діяльності підприємств і швидшого відновлення економіки.

6. Формування національної стійкості. МСП є важливим елементом економічної та соціальної стійкості, що дозволяє країні швидше адаптуватися до нових умов і підвищити рівень самозабезпеченості в критичні моменти.

Таким чином, у період воєнного стану малий та середній бізнес в Україні не лише сприяє економічному виживанню, а й підтримує обороноздатність та соціальну стабільність країни.

1.2 Інституційні основи стимулювання розвитку малого та середнього підприємництва

В Україні інституційне середовище охоплює різні органи, закони та політики на відповідних рівнях державної влади та управління, включаючи місцеві органи самоврядування. Це загалом створює умови для функціонування суспільства, державних установ та розвитку малого і середнього підприємництва. Сформоване в Україні інституційне середовище, на яке вплинули різні чинники, включно з війною, наразі не підтримує перехід економіки до стимулюючої моделі розвитку. У цьому середовищі переважають екстрактивні інститути, орієнтовані на "викачування" ресурсів, що значною мірою пов'язано з олігархічним впливом на бізнес. Це знижує потенціал підприємств, їхню конкурентоспроможність і демотивує розвиток.

Ми вважаємо, що післявоєнне відновлення має базуватися на новітніх технологіях, а новий контекст глобальних та геополітичних зв'язків, що формується під час війни, вимагає інституційної модернізації підходів до

інноваційного розвитку економіки та підприємництва в Україні. Ці підходи повинні бути орієнтовані на інклюзивні інститути, які залучатимуть якомога більшу частину суспільства до соціально-економічних процесів, що сприятиме формуванню інноваційної культури, розвитку стартап-мислення та прогресу підприємництва на основі інновацій.

Отже, інституційні засади стимулювання МСП в Україні включають *формальні та неформальні інститути*, вплив яких є ключовим для їх функціонування та розвитку.

Формальні інститути мають ключове значення для стимулювання діяльності суб'єктів малого і середнього підприємництва. Вони створюють нормативно-правові рамки і механізми, які забезпечують стимулювання розвитку МСП, вкладення інвестицій у різні новаторські проекти та ідеї, у молоді стартапи та інше. До формальних інститутів стимулювання МСП в Україні віднесемо:

- законодавство України, включаючи сюди і програмні документи та стратегії у цій сфері;
- інститути стимулювання, тобто органи державної влади та органи місцевого самоврядування, які в межах своїх передбачених повноважень стимулюють розвиток МСП.

В Україні функціонування і стимулювання малого і середнього підприємництва (МСП) регулюється низкою законодавчих актів. Ось основні з них:

1) Господарський кодекс України – встановлює основи господарської діяльності, визначає правовий статус суб'єктів підприємництва, у тому числі малих і середніх підприємств. Господарський кодекс України встановлює відповідно до Конституції України правові основи господарської діяльності (господарювання), яка базується на різноманітності суб'єктів господарювання різних форм власності. Господарський кодекс України має на меті забезпечити зростання ділової активності суб'єктів господарювання, розвиток підприємництва і на цій основі підвищення ефективності суспільного

виробництва, його соціальну спрямованість відповідно до вимог Конституції України, утвердити суспільний господарський порядок в економічній системі України, сприяти гармонізації її з іншими економічними системами¹⁶.

2) Цивільний кодекс України – регулює загальні аспекти підприємницької діяльності, права та обов'язки підприємців, а також цивільно-правові відносини між ними¹⁷.

3) Податковий кодекс України – визначає податкові ставки, пільги та зобов'язання для суб'єктів малого та середнього підприємництва, зокрема спрощену систему оподаткування.

4) Закон України "Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні" – визначає пріоритетні напрями державної політики в підтримці МСП, включаючи фінансову допомогу, податкові та адміністративні пільги¹⁸.

5) Закон України "Про ліцензування видів господарської діяльності" – регламентує питання ліцензування для деяких видів діяльності, які можуть здійснюватися малими та середніми підприємствами¹⁹.

6) Закон України "Про фінансовий лізинг" – важливий для МСП, які використовують лізинг для придбання обладнання та інших активів, забезпечуючи їм альтернативні джерела фінансування. Цей Закон визначає загальні правові та організаційні засади фінансового лізингу в Україні відповідно до міжнародних стандартів у цій сфері²⁰.

7) Закон України "Про інноваційну діяльність" – підтримує інноваційні підприємства, що можуть входити до категорії МСП, та встановлює стимули для їхнього розвитку. Цей Закон визначає правові, економічні та організаційні засади державного регулювання інноваційної діяльності в Україні, встановлює

---

¹⁶ Господарський Кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>

¹⁷ Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/print>

¹⁸ Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні: Закон України від 22 березня 2012 року № 4618-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4618-17#Text>

¹⁹ Про ліцензування видів господарської діяльності: Закон України від 2 березня 2015 року № 222-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19/print>

²⁰ Про фінансовий лізинг: Закон України від 4 лютого 2021 року № 1201-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1201-20/print>

форми стимулювання державою інноваційних процесів і спрямований на підтримку розвитку економіки України інноваційним шляхом. Згідно із цим Законом державну підтримку одержують суб'єкти господарювання всіх форм власності, що реалізують в Україні інноваційні проекти, і підприємства всіх форм власності, які мають статус інноваційних²¹.

8) Закон України "Про зовнішньоекономічну діяльність" – визначає правові засади діяльності МСП, що займаються експортом чи імпортом товарів та послуг²².

9) Програми підтримки МСП, такі як Стратегію відновлення, сталого розвитку та цифрової трансформації малого і середнього підприємництва (МСП) на період до 2027 року – комплекс заходів та програм, спрямованих на підтримку та розвиток МСП в Україні²³.

Ці законодавчі акти забезпечують правову основу для регулювання діяльності МСП в Україні, їх підтримку та стимулювання розвитку.

Варто зазначити, що в умовах цифровізації, яка успішно впроваджується сьогодні в Україні, здійснюється поступове реформування діючої податкової системи якраз за рахунок впровадження і удосконалення інструментів, що допоможуть стимулювати цифрові бізнесові моделі малого і середнього підприємництва. Отже, можна вважати, що запровадження в нашій державі у 2022-2023 роках спеціального правового режиму "Дія.City", що забезпечив спрощену процедуру реєстрації і ведення бізнесу в цілому для суб'єктів МСП. Важливою перевагою і особливістю "Дія.City" є те, що в межах режиму суб'єкти МСП можуть співпрацювати з іноземними інвесторами та в підсумку залучати їх інвестиції. Мета "Дія.City" полягає і в тому, щоб забезпечити підтримку стартапів через надання їм доступу до наявної інфраструктури чи

---

²¹ Про інноваційну діяльність: Закон України від 4 липня 2002 року № 40-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15/print>

²² Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16 квітня 1991 року № 959-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12/print>

²³ Про схвалення Стратегії відновлення, сталого розвитку та цифрової трансформації малого і середнього підприємництва на період до 2027 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024-2027 роках: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 серпня 2024 р. № 821-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhvalennia-stratehii-vidnovlennia-staloho-rozvytku-ta-tsyfrovoyi-transformatsii-maloho-i-s821300824>

надання їм експертної підтримки, і розвитку ефективної мережі бізнес-інкубаторів.

На нашу думку, наголос на інституційному стимулюванні розвитку МСП на регіональному рівні в Україні має важливе значення, особливо в умовах існуючих глобальних викликів, триваючої війни, окупації значної частини регіонів України та релокації бізнесу. У результаті цього змінився економічний потенціал багатьох регіонів України, виникли нові структурні диспропорції, які потребуватимуть корекції у процесі повоєнного відновлення. Тому на інституційному рівні надзвичайно важливо, щоб органи державної влади та місцевого управління усвідомлювали завдання розвитку МСП в межах своїх повноважень. Варто зазначити, що майже в усіх регіонах уже є програмні та стратегічні документи, спрямовані на вирішення цих питань. Цінність цих програм полягає не тільки у їхній концептуальній основі, але й у практичній користі, оскільки вони містять конкретні положення для підтримки МСП у регіонах.

Щодо інститутів, які стимулюють розвиток МСП в Україні в межах своїх функцій і повноважень, як суб'єкти стимулювання активності ділових одиниць в країні, то можна сказати, що таке інституційне середовище на практиці формується за рахунок міністерств та відомств, парламенту – це на державному рівні, а також і на місцевому рівні – на рівні територіальних громад. Але варто зазначити, що громади мають значно обмежені повноваження щодо впровадження економічних стимулів. Але територіальні громади можуть за рахунок місцевих податків і зборів або за рахунок власних фінансових ресурсів певною мірою впливати на формування сприятливих умов чи підтримки у певний спосіб суб'єктів МСП, які працюють і сплачують податки і збори в громаді.

Звернемо увагу на важливе рішення для зміцнення інституційної спроможності підтримки розвитку інноваційного МСП в Україні. Для стимулювання інновацій у малому та середньому бізнесі Міністерство фінансів України створило та у 2019 році запустило державний Фонд розвитку інновацій

(Український фонд стартапів, Ukrainian Startup Fund), який підпорядковується Міністерству цифрової трансформації. Український фонд стартапів (офіційна назва Фонд Розвитку Інновацій) – державна інституція, що допомагає інноваційним проектам та технологічним стартапам залучити кошти на ранніх етапах та запустити власні проекти. Фонд є драйвером розвитку стартап-екосистеми, забезпечує умови для зростання сфери, формує позитивний інвестиційний імідж tech-індустрії України за кордоном, репрезентує українські інноваційні рішення у всьому світі²⁴.

Варто зазначити, що на регіональному рівні інституційне стимулювання розвитку МСП здійснюється обласними державними адміністраціями, які на практиці відповідають за реалізацію конкретних програм і стратегій, що затверджені на державному рівні. Відповідно до загальнонаціональних цілей і пріоритетів, обласні адміністрації можуть розробляти й адаптувати різні галузеві програми розвитку МСП, а також підтримувати розвиток науки й техніки в регіональних наукових і освітніх установах.

Крім формальних інститутів сьогодні важливу роль для стимулювання розвитку МСП відіграють *неформальні інститути*, які також сприяють створенню сприятливого середовища для розвитку МСП.

Узагальнивши дослідження відомих вчених і практиків, можемо констатувати, що на практиці варто виділити такі неформальні інститути:

- 1) асоціації та мережі;
- 2) менторство;
- 3) звичаї (традиції) ведення бізнесу та усталені етичні норми;
- 4) спільні простори та хаби;
- 5) бізнес культура та спосіб мислення;
- 6) цифрові платформи, на яких можна акумулювати кошти із нетрадиційних джерел для фінансування розвитку МСП;
- 7) стартап-культура як своєрідний новий суспільний феномен.

---

²⁴ Про УФС. URL: <https://usf.com.ua/about-usf/>

На нашу думку, для створення сприятливого інституційного середовища в Україні, особливо в частині неформальних інститутів, саме стартап-культура є ключовою основою для розвитку інноваційного мислення, новаторських навичок, знань та компетенцій серед молоді - починаючи з шкільної та університетської освіти, а також серед старших поколінь протягом усього життя. Часто інноваційне підприємництво зростає саме на базі стартапів, однак на інституційному рівні в Україні їх значення поки що не повністю усвідомлено, попри досягнення Українського фонду стартапів. Ми вважаємо, що успішне завершення війни та післявоєнне відновлення країни значною мірою залежатимуть від розвитку стартап-культури, готовності ризикувати та реалізовувати сміливі ідеї в різних галузях, особливо в сфері оборони й безпеки, враховуючи сучасні глобальні виклики для бізнесу.

Неформальні інститути в цілому доповнюють формальні законодавчі та регуляторні рамки, створюючи сприятливі умови для зародження, розвитку й ефективної діяльності МСП. Це сприяє більш швидкому та ефективному процесу розвитку МСП, забезпечуючи його завершеність (виведення затребуваного продукту на ринок) і підтримуючи економічний розвиток та соціальний прогрес. У такому середовищі формується бізнес-культура та нові традиції ведення бізнесу.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

2.1 Економічна ситуація та аналіз результатів діяльності МСП в умовах правового режиму воєнного стану

В процесі нашого дослідження можемо констатувати наступне, що попри безпрецедентні втрати та виклики, спричинені війною, Україні вдалося зберегти певну відносну макроекономічну та цінову стабільність, здолати значні труднощі у виробництві товарів і послуг та впоратися з негативними наслідками міграції та переміщення робочої сили. За попередніми даними Міністерства економіки України, у 2024 році очікується загальне зростання ВВП приблизно на 3,6 відсотків, що є суттєвим покращенням порівняно з падінням на 28,8 відсотка у 2022 році²⁵. Найбільш швидкі темпи відновлення мають місце у таких секторах економіки: будівництво, внутрішня торгівля, сільське господарство, переробна промисловість.

Попри виняткову економічну стійкість, українська економіка стикається з серйозними викликами. За оцінками Національного банку України (НБУ) та Міністерства економіки, експорт товарів за період січень – листопад 2023 року знизився на 16,8% порівняно з аналогічним періодом 2022 року, а загальна вартість експортованих товарів і послуг зменшилася на 12,4%. Водночас імпорт товарів зріс на 15,5% у порівнянні з тим самим періодом минулого року, а загальний імпорт товарів і послуг збільшився на 8,3%^{26 27}.

Тенденція імпорту послуг змінилася: після незначного зростання на 0,9% у січні-серпні 2023 року, в період вересень-листопад спостерігався значний спад — на 6,1% порівняно з аналогічним періодом 2022 року. Це скорочення

---

²⁵ Міністерство економіки. Офіційний сайт. URL: <https://me.gov.ua/?lang=uk-UA>

²⁶ Міністерство економіки. Офіційний сайт. URL: <https://me.gov.ua/?lang=uk-UA>

²⁷ Національний банк України. Офіційний сайт. URL: <https://bank.gov.ua/>

пов'язане, зокрема, зі зменшенням імпорту туристичних послуг на 7,3%. З огляду на масштаби вимушеного переміщення в країні, частка туристичних послуг у загальному обсязі імпорту послуг за січень-листопад 2023 року становила 70,6%, що побічно свідчить про поступове повернення українців на батьківщину²⁸.

Великою проблемою є вимушене переміщення населення, оскільки мільйони українців сьогодні проживають за кордоном. Національний банк України (НБУ) погіршив свої прогнози щодо міграції українців: якщо у квітні 2024 він очікував відтоку в цьому році 200 тис. і припливу наступного року 0,4 млн, то тепер оцінює відтік цього року у 400 тис., а наступного року - у 300 тис. В абсолютних цифрах ідеться про зростання кількості мігрантів, які залишаються за кордоном, цього року до 6,7 млн, а наступного - до 7 млн. НБУ посилається на дані ООН, згідно з якими за перше півріччя 2024 року кількість мігрантів за кордоном зросла на 240 тис. - до 6,6 млн осіб²⁹.

Міжнародні партнери України суттєво підтримали економічну стабільність країни під час війни через іноземну допомогу. За підрахунками Міністерства фінансів України, у 2023 році до Державного бюджету надійшло близько 42,5 млрд доларів міжнародної фінансової допомоги, а з початку війни до 1 січня 2024 року - приблизно 75 млрд доларів. Це фінансування пріоритетних потреб бюджету, зокрема соціальних витрат, стало важливим фактором збереження фінансової стабільності держави³⁰. Варто зазначити, що міжнародна допомога певною мірою стабілізувала макроекономічну ситуацію в державі та посприяла переходу до відновлення.

Попри безпекову невизначеність, Україна має значний потенціал для прискорення свого розвитку шляхом суттєвого підвищення ефективності економіки, скорочення тіньового сектора та створення сприятливого середовища для ведення бізнесу. Запланована інтеграція України з ЄС також

---

²⁸ Міністерство економіки. Офіційний сайт. URL: <https://me.gov.ua/?lang=uk-UA>

²⁹ НБУ очікує відтоку 700 тис. українців за кордон у 2024-2025рр. URL: <https://interfax.com.ua/news/economic/1004322.html>

³⁰ Міністерство фінансів України. Офіційний сайт. URL: <https://www.mof.gov.ua/uk/>

може сприяти швидшому зближенню рівнів усіх видів доходів із країнами-членами ЄС, що забезпечить створення значних стимулів для економічного зростання.

Варто акцентувати увагу та тому, що суб'єкти МСП в Україні сильно постраждали через повномасштабне вторгнення росії у лютому 2022 року. Втрата значних територій, евакуація населення, втрата окремих бізнесів, розрив економічних зв'язків і торгові обмеження з боку росії та Білорусі призвели до падіння ВВП України на 29% у перший рік війни. У результаті 31,7% підприємств повністю або майже повністю зупинили свою діяльність, а решта активних компаній зафіксували зниження обороту на 31,2% порівняно з 2021 роком.

Відповідно до останніх досліджень Advanter Group, близько 91 відсотка підприємств уже відновили свою діяльність з початку війни. А у жовтні 2023 року робота тільки 9,6 відсотка підприємств все ще не була запущена або вони були ще на межі закриття (для порівняння з 33,8 відсотка та 46,8 відсотка, які були закриті у вересні 2022 року і червні 2022 року відповідно)³¹.

У контексті нашого дослідження наголосимо на тому, що після стрімкого обвалу у 2022 році кількість як юридичних осіб, так і ФОПів у 2023 році зросла рівно на два відсотки. Винятком є такі регіони, де кількість підприємств зменшилася – Донецька, Луганська області (вони і досі знаходяться на передовій лінії бойових дій). У той же час найбільше збільшення кількості підприємств спостерігалось у Волинській, Львівській, Закарпатській, і Чернівецькій областях, та у м. Києві. Кількість ФОПів (фізичних осіб-підприємців) також суттєво зросла: з 1 409 430 ФОПів, які були зареєстровані станом на 1 жовтня 2022 року, до 1 549 858 через рік. Прогнозовано, що зменшилася кількість зареєстрованих ФОПів у Донецькій, Луганській та Херсонській областях, в той час як майже в усіх інших областях спостерігається стрімке зростання (табл.2.1)³².

---

³¹ Advanter Group. Офіційний сайт. URL: <https://advanter.ua/en>

³² Державна служба статистики України. Офіційний сайт. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>

Таблиця 2.1 - Кількість зареєстрованих ФОПів та юридичних осіб за областями України (без т.о. територій)³³

Область	К-ть зареєстрованих юридичних осіб, станом на		К-ть зареєстрованих ФОПів, станом на	
	1.10.2022	1.10.2023	1.10.2022	1.10.2023
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>
Всього	1 458 248	1 488 098	1 409 430	1 549 858
Вінницька	34 864	35 718	47 664	54 802
Волинська	24 181	25 023	30 365	35 124
Дніпропетровська	107 843	110 474	107 708	122 432
Донецька	92 651	92 056	68 870	67 429
Житомирська	33 180	33 767	35 331	40 520
Закарпатська	25 674	26 555	35 388	38 507
Запорізька	50 953	51 411	48 249	49 079
Івано-Франківська	30 915	31 606	41 511	47 218
Київська	76 964	79 120	84 229	97 161
Кіровоградська	26 293	26 676	25 203	28 703
Луганська	41 246	41 020	38 834	37 199
Львівська	79 747	82 390	99 483	113 289
Миколаївська	51 376	51 890	35 333	38 363
Одеська	91 022	93 087	94 086	102 257
Полтавська	35 548	36 093	43 380	49 496
Рівненська	24 949	25 674	32 609	37 300
Сумська	25 426	25 667	28 798	31 880
Тернопільська	23 571	24 176	30 032	33 373
Харківська	87 285	88 810	117 712	122 391
Херсонська	29 328	29 338	26 697	24 937

³³ Державна служба статистики України. Офіційний сайт. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>

Продовження таблиці 2.1

<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>
Хмельницька	31 641	32 182	43 993	49 827
Черкаська	30 599	31 004	38 273	43 020
Чернівецька	17 013	17 547	32 297	35 605
Чернігівська	23 521	23 693	28 064	31 646
М. Київ	362 458	373 121	195 321	218 300

Зростання кількості ФОПів (10%) в сучасних умовах пояснюється, на нашу думку, такими причинами:

- закриття підприємств спричинило вимушене безробіття, що підштовхнуло людей до створення власної справи;
- під час воєнного стану була спрощена система оподаткування та надані податкові пільги;
- з'явилися можливості для оптимізації податків при переході від статусу найманого працівника до самозайнятості.

Варто звернути увагу і на те, що кількість ФОПів зараз перевищила довоєнний рівень, і це засвідчує популярність такої моделі бізнесу в державі під час війни.

Центром економічного відновлення (CER) і міжнародною групою компаній ADVANTER GROUP в рамках проєкту Програми розвитку ООН (UNDP) «Підтримка України» у 2024 році було проведено актуальне дослідження на тему «Оцінка впливу війни на мікро-, малі та середні підприємства в Україні», де проаналізовано думку суб'єктів МСП щодо існуючих перешкод розвитку МСП в умовах правового режиму військового стану в Україні. Дане дослідження наводить такі основні перешкоди:

- 1) непередбачуваність ситуації в Україні та на внутрішньому ринку;
- 2) непередбачені дії держави, які можуть негативно вплинути на бізнес;
- 3) недостатня кількість платоспроможних клієнтів;
- 4) недостатня кількість наявних кваліфікованих робітників;

5) недостатній капітал³⁴.

Крім цього, підприємства стикаються з труднощами у збуті, переважно через низьку купівельну спроможність населення та обмежені експортні можливості. Україна має найнижчу частку експорту малих і середніх підприємств (МСП) у загальному обсязі експорту серед країн Центральної та Східної Європи. Це значною мірою пов'язано зі складнощами у веденні міжнародної торгівлі, такими як митні процедури, розрахунки та специфіка податкової системи. Ситуацію також ускладнюють фактори невизначеності, відсутність досвіду, орієнтація на внутрішній ринок та міжкультурні бар'єри. Тільки 17,9% малих і середніх підприємств здійснюють експорт, при цьому їхні товари зазвичай є низькорентабельними.

Суттєвою перешкодою для відновлення бізнесу є нестача фінансових ресурсів. Обмежений доступ МСП до фінансування не дає можливості розширювати свою діяльність. Високі відсоткові ставки по кредитах комерційних банків ще більше підсилюють цю проблему. З метою вирішення цієї проблеми було запроваджено державну цільову програму пільгового кредитування, яка має назву - «Доступні кредити 5-7-9%». Але на практиці існують певні адміністративні бар'єри для отримання коштів за цією програмою. Негативним моментом є і те, що культура підприємництва в Україні залишається ще і досі відносно обмеженою. Незважаючи на достатньо недорогий, простий і дієвий процес реєстрації бізнесу, та досить помірне регуляторне навантаження, Україна все ще посідає низькі місця за рівнем існуючих ризиків підприємницької діяльності компаній.

Автори дослідження «Оцінка впливу війни на мікро-, малі та середні підприємства в Україні» зазначають, що основні проблеми, які стосуються 64 відсотків МСП, пов'язані зі зниженням купівельної спроможності та сукупного

---

³⁴ Оцінка впливу війни на мікро-, малі та середні підприємства в Україні. URL: <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2024-04/undp-ua-smb-2024.pdf>

споживання. Крім того, вони виокремлюють кілька проблем, які суттєво перешкоджають розвитку бізнесу, серед них такі:

- неформальна зайнятість;
- підвищені витрати виробництва;
- заборона на закордонні відрядження для чоловіків;
- більш складна логістика;
- труднощі із забезпеченням обіговими коштами;
- обмежена підтримка з боку держави та місцевої влади;
- перебої в електропостачанні, включно зі зростанням вартості енергії (газу та електрики)³⁵.

Опитування представників МСП засвідчили, що понад 71 відсоток компаній не залучені до ланцюгів постачання міжнародних компаній, більше половини (57,2 відсотка) МСП в Україні працюють виключно на внутрішньому ринку. Проте 8 відсотків респондентів висловлюють зацікавленість розпочати зовнішньоекономічну діяльність у 2024-2025 рр. Основними бар'єрами, з якими стикаються українські компанії при виході на зовнішні ринки, є відсутність європейських клієнтів (35,6 відсотка), обмежені фінансові ресурси (34,5 відсотка) та обмежена кількість кваліфікованих спеціалістів (21,8 відсотка). 26,2 відсотка українських компаній беруть участь у ланцюгах постачання міжнародних компаній, що нижче відсотка, який спостерігався до початку повномасштабного вторгнення (28,9 відсотка). 43 відсотки компаній або вже працюють на міжнародних ринках, або планують вийти на них, тоді як більше половини компаній навіть не розглядають таку можливість. Хоча середня сума додаткових фінансових ресурсів, необхідних для реалізації стратегії розвитку бізнесу протягом трьох років, становить 950 тис. доларів США на компанію, майже половина компаній потребує лише невеликих інвестицій на рівні від 30 тис. до 300 тис. доларів США. Це свідчить про те, що певні програми фінансової підтримки можуть значно полегшити процес виходу компаній на

---

³⁵ Оцінка впливу війни на мікро-, малі та середні підприємства в Україні. URL: <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2024-04/undp-ua-smb-2024.pdf>

міжнародні ринки. Основні інвестиційні пріоритети, які можуть сприяти розвитку бізнесу в 2024 році, охоплюють машини, обладнання та інвентар, маркетинг, розвиток персоналу, зокрема навчання та підвищення кваліфікації та перекваліфікацію³⁶.

У контексті нашого дослідження варто наголосити на тому, що сьогодні підприємці зосереджуються на збереженні людського капіталу в своїх компаніях, активно шукаючи способи утримати ключових працівників принаймні до завершення війни. Це акцентує загальну проблему на ринку з пошуком талановитих кадрів і зростанням зарплат як відповідь на цю потребу. До пріоритетних завдань також відносяться збереження або відновлення капіталу через репарації чи інші виплати та впровадження нових технологій. За результатами опитування, кожен десятий підприємець відзначив роль природних ресурсів у відбудові після війни, що вказує на зрушення в бік постіндустріальної економіки.

2.2 Державна підтримка малого і середнього підприємництва

В процесі дослідження нами констатовано, що на тлі воєнного конфлікту між росією та Україною відбулося значне зниження ділової активності, особливо в секторі МСП. Цьому сприяли такі фактори, як руйнування виробничих об'єктів, релокація бізнесів, логістичні обмеження, фінансові труднощі, обмежений доступ до ресурсів і зниження попиту. Майже третина підприємств або повністю зупинили, або скоротили свою діяльність, що призвело до прямих втрат на суму 87 мільярдів доларів США.

Варто зазначити, що відновленню бізнес-активності сприяла державна економічна політика воєнного часу, основними складовими якої були:

1. Реалізація деяких важливих рішень щодо дерегуляції. На практиці для відкриття та переміщення бізнесу необхідні швидкі і стабільні гарантії щодо

---

³⁶ Оцінка впливу війни на мікро-, малі та середні підприємства в Україні. URL: <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2024-04/undp-ua-smb-2024.pdf>

підключення до уже наявної інфраструктури, щодо спрощеного підходу до моніторингу і державного нагляду.

2. *Нова податкова політика, яка б забезпечила зменшення фіскального навантаження на МСП.* Для суб'єктів господарювання МСП на території індустріальних парків було запроваджено певні фіскальні пільги, що сприяли залученню іноземних інвестицій і створили певні перспективи для вітчизняних виробників щодо переміщення їх підприємств на території індустріальних парків, щодо відновлення роботи та щодо створення робочих місць в умовах правового режиму воєнного стану.

3. *Запровадження програм безвідсоткового кредитування для усіх сфер бізнесу.* Варто акцентувати увагу на тому, що на початку повномасштабного вторгнення в Україну було прийнято рішення уряду щодо зняття всіх обмежень для позичальників за діючою програмою «Доступні кредити 5-7-9%» при цьому з одночасним збільшенням граничної максимальної суми отриманого кредиту на одного позичальника (не більше 60 млн грн), а відсоткова ставка за кредитами була встановлена на рівні 0% річних. Крім того, для того, щоб збільшити можливості МСП для отримання такої державної підтримки, уряд змінив нормативно-правові акти, що регулюють надання державної фінансової підтримки в межах зазначеної програми «Доступні кредити 5-7-9%». Якщо конкретніше, то було знято обмеження для отримання такої державної підтримки окремим категоріям підприємств, що постраждали через бойові дії. Зокрема, такі зміни мають ціль - зосередити зазначену програму виключно на суб'єктах МСП.

Зазначимо, що Кабінет Міністрів України в 2024 році вніс зміни до Порядку надання фінансової державної підтримки суб'єктам підприємництва, який визначає параметри програми «Доступні кредити 5-7-9%». Зокрема, було знижено максимальну суму кредитування на цілі фінансування оборотного капіталу до 5 млн гривень. Ліміти на інвестиційні цілі залишаються без змін, зокрема для підприємств переробної промисловості вони становлять 150 млн грн. Крім того, Уряд змінив ліміт кредитування галузі тваринництва,

збільшивши його до 150 млн грн., оскільки держава має обмежений ресурс дешевих грошей для підтримки бізнесу, а уряд прагне застосувати його максимально ефективно. В умовах, коли Нацбанк поступово зменшує облікову ставку, обігові кошти стають доступнішими на ринкових умовах. Відповідно Уряд модернізував програму «5-7-9%» таким чином, щоб перефокусувати цей вид державної підтримки на інвестиційне кредитування. Залучення інвестицій у реальний сектор є одним з ключових напрямків політики «Зроблено в Україні». Водночас Уряд змінив параметри програми, які впливають на прибуток банків. Було обмежено розмір маржі банків, які працюють з позичальниками за програмою «Доступні кредити 5-7-9%». Це дозволить вивільнити 3 млрд грн і направити ці кошти безпосередньо на кредитування бізнесу. В умовах повномасштабної російської збройної агресії проти України, руйнувань та зниження економічної активності державна програма «Доступні кредити 5-7-9%» була фактично єдиним дієвим інструментом фінансової підтримки підприємств малого та середнього бізнесу. Торік за програмою «5-7-9%» було видано 90% нових кредитів бізнесу в країні. Разом з тим частка кредитів на інвестиційні цілі за програмою була лише близько 12%³⁷.

4. *Стимулювання зайнятості.* Варто зазначити, що в 2023 році для стимулювання працевлаштування ВПО (внутрішньо переміщених осіб) роботодавці отримали певну компенсацію витрат на оплату праці, а саме - 6700 грн (для порівняння у 2022 році це було 6500 грн) за кожну працевлаштовану ВПО. Крім цього, для цих осіб єдиний соціальний внесок (ЄСВ) повинен сплачуватися протягом двох місяців. Статистика свідчить, що у 2023 році подано таких 8134 заяви для виплати компенсації 14703 працевлаштованим ВПО та прийнято 7544 позитивних рішень щодо надання компенсації 14374 ВПО. Також варто зазначити, що існує державна програма, що стимулює наймати на роботу людей з обмеженими можливостями. Для роботодавців

---

³⁷ Уряд переорієнтовує програму «Доступні кредити 5-7-9%» на інвестиційні цілі. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uriad-pereoriientovuiie-prohramu-dostupni-kredyty-5-7-9-na-investytsiini-tsili-nadiia-bihun>

держава відшкодовує витрати для забезпечення ефективного пристосування на робочому місці людей з обмеженими можливостями (це може бути сума від 67 тис. грн до 100,5 тис. грн за одне робоче місце).

5. *Програма є-Робота*. Задля стимулювання підприємницької діяльності та створення нових робочих місць уряд запровадив нові грантові програми, які називаються є-Робота. Ці програми надають грантову допомогу або надають співфінансування підприємцям МСП, які започатковують або розширюють свій бізнес. З 1 липня 2022 року на державному рівні успішно реалізовано таку програму - програму мікрокредитування власного бізнесу, яка надає мікрогранти особам, які започатковують або розширюють свій бізнес.

У квітні 2023 року була введена у дію грантова програма, яка забезпечує підтримку ветеранів у відкритті чи розвитку власного бізнесу.

Крім цього доступною сьогодні є програма грантів для започаткування або розвитку переробних підприємств, садівництва, ягідництва та виноградарства і тепличного господарства.

Загалом у 2023 році через є-Робота було видано 12 тис. грантів на загальну суму 5 млрд грн³⁸.

6. *Державна підтримка виробництва*.

Міністерство економіки України запустило декілька програм стимулювання виробництва на вітчизняних підприємствах:

1) Фінансова підтримка держави для модернізації виробництва. Завдяки цій програмі фірми можуть подати заявку на гранти на переробку. Максимальний розмір гранту становить 8 млн грн для фінансування до 500 цільових компаній.

2) Стимулювання попиту на українську продукцію. У разі купівлі сільгосптехніки українського виробництва українські аграрії отримують компенсацію у розмірі 25 відсотків вартості цієї техніки.

---

³⁸ Оцінка впливу війни на мікро-, малі та середні підприємства в Україні. URL: <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2024-04/undp-ua-smb-2024.pdf>

3) Пріоритетність українського виробника під час державних закупівель механічного обладнання. У всіх державних закупівлях механічного обладнання рівень підтримки національного виробника має перевищити 20 відсотків у 2024 році. Замовлення українських товарів полегшує роботу десятків інших українських підприємств, забезпечуючи робочі місця. Якщо відбувається придбання українських товарів, то до 40 відсотків їх вартості повертається до бюджету у вигляді податків.

4) Експортно-кредитне агентство (ЕКА). Ця програма стимулює нетоварний експорт і страхування судноплавства, у такий спосіб збільшуючи експортний потенціал країни та створюючи більше робочих місць у вітчизняних компаніях. Банки приймають договір страхування ЕКА як заставу у разі видачі кредитів для виконання експортних контрактів; це дає можливість застрахувати ризик неотримання платежів за зовнішньоекономічним договором. ЕКА здійснює страховий захист експорту товарів, робіт і послуг українського походження, за винятком зазначених у статті 8 Закону України «Про фінансові механізми стимулювання експортної діяльності». У 2023 році ця програма підтримала експорт на 7,5 млрд грн^{39 40}.

Зазначимо, що з початку повномасштабного вторгнення компанії отримали підтримку від національного уряду, міжнародних організацій, неурядових організацій, місцевої влади, а також іноземного та українського приватного секторів. Загалом 13,1 відсотка компаній отримали допомогу від національного уряду, 10,1 відсотка від міжнародних організацій, 5,2 відсотка від неурядових організацій і 4,5 відсотка від місцевої влади⁴¹.

П'ять найпопулярніших інструментів підтримки, які використовуються МСП під час повномасштабного вторгнення, передбачають:

- 1) програму 5-7-9% (14,8 відсотка),
- 2) грантові програми (10,3 відсотка),

---

³⁹ Оцінка впливу війни на мікро-, малі та середні підприємства в Україні. URL: <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2024-04/undp-ua-smb-2024.pdf>

⁴⁰ Міністерство економіки. Офіційний сайт. URL: <https://me.gov.ua/?lang=uk-UA>

⁴¹ Оцінка впливу війни на мікро-, малі та середні підприємства в Україні. URL: <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2024-04/undp-ua-smb-2024.pdf>

- 3) податкові пільги (8 відсотків),
- 4) допомогу для внутрішньо переміщених осіб (7,6 відсотка),
- 5) гранти міжнародних партнерів України (6,5 відсотка)⁴².

Наголосимо на тому, що окрім міжнародної допомоги, МСП визначають низку потреб, які мають забезпечити державні органи, відповідальні за економічний розвиток, для того, щоб стимулювати розвиток і ефективне функціонування суб'єктів МСП. Серед ключових пріоритетів виділено:

- боротьбу з корупцією,
- покращення доступу до кредитування,
- проведення судової реформи,
- цифровізацію процесу бронювання для мобілізованих працівників,
- податкову реформу.

Ці напрями підкреслюють необхідність спрощення бізнес-процесів, підвищення ефективності управління та захисту прав підприємств МСП. Очевидно, що правові реформи є критичними для створення сприятливих умов для МСП і стимулювання економічного зростання України.

У процесі нашого дослідження ми прийшли до висновку, що необхідні такі практичні заходи для ефективного функціонування та вирішення проблем малого і середнього підприємництва:

1) Зниження рівня невизначеності на всіх рівнях, особливо в контексті подолання наслідків війни та адаптації до нових умов. Бізнеси прагнуть зменшення регуляторного тиску для підвищення своєї гнучкості в умовах постійних викликів та невизначеності.

2) Державні гарантії стабільності певних регуляцій щодо діяльності МСП мають ключове значення, зокрема для кредитних програм, що пропонують пільгові кредити на один рік, але без забезпечення коштів на наступний кредитний цикл. Це змушує бізнес акумулювати зайві ресурси, замість того щоб спрямовувати їх на розвиток та розширення діяльності.

---

⁴² Оцінка впливу війни на мікро-, малі та середні підприємства в Україні. URL: <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2024-04/undp-ua-smb-2024.pdf>

3) Уряд повинен усунути поширену практику податкової оптимізації великими компаніями або уникнення сплати податків на оплату праці через використання прогалин у законодавстві для МСП. Для цього необхідні урядові заходи, які забезпечать, щоб податкові переваги надавалися лише справжнім МСП, запобігаючи недобросовісним практикам та створюючи рівні умови для бізнесу незалежно від його розміру.

4) Для стимулювання ефективної діяльності МСП надзвичайно важливим є відновлення попиту на товари та послуги, що можна забезпечити шляхом заохочення повернення переселенців (вимушено переміщених осіб), людей працездатного віку та студентів до України. Це сприятиме збільшенню обігу малих і середніх підприємств, відкриттю нових прибуткових напрямів діяльності та розвитку економіки країни. МСП очікують від держави конкретних кроків для стимулювання добровільного повернення українських громадян на батьківщину.

5) Підтримка бізнес-асоціацій, які здатні колективно збирати та аналізувати ринкові дані, є надзвичайно важливою. Такі асоціації можуть відігравати ключову роль у розробці та поданні державним органам конкретних рекомендацій щодо стимулів для економічного розвитку та усунення бар'єрів для бізнесу, сприяючи тим самим створенню більш сприятливих умов для його зростання та розвитку.

Важливо акцентувати увагу на тому, що визначені вище пріоритети та практичні пропозиції рівносильно стосуються малого та середнього підприємництва. Загалом, в Україні різні види підприємництва тісно пов'язані між собою, переплітаються і фактично працюють як одне ціле. Саме тому окреслені пріоритети і пропозиції є актуальними для всіх суб'єктів господарювання малого і середнього підприємництва.

У свою чергу досягнення відновлення, забезпечення зростання та макрофінансової стабільності на практиці залежить від розвитку надійної економіки з високою часткою доданої вартості (а саме рахунок розвитку малого та середнього підприємництва). Варто зазначити, що і іноземні, і вітчизняні

суб'єкти малого та середнього підприємництва покладають значні сподівання щодо економічного, фінансового та стабільного соціально-політичного ландшафту держави, зокрема щодо забезпечення верховенства права і спроможності публічного управління забезпечувати у країні стабільність і прогнозованість. Крім цього, варто наголосити на тому, що успішний приватний сектор напряму залежить від наявного фінансового та людського капіталу, що є важливими засобами для сталого економічного зростання та процвітання у бізнес-середовищі.

РОЗДІЛ 3

УДОСКОНАЛЕННЯ СТИМУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ МАЛОГО Й СЕРЕДНЬОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

3.1 Світовий досвід стимулювання розвитку МСП в умовах існуючих глобальних викликів та можливості його застосування в Україні

Реалії сьогодення засвідчують, що Україна впевнено рухається до членства в ЄС, поступово виконуючи всі необхідні вимоги для початку переговорів, значна частина яких стосується економічного сектору. В умовах існуючих викликів та посилення євроінтеграційних процесів дуже важливим є вивчення особливостей і умов функціонування підприємницького сектору провідних світових країн, використання методів стимулювання розвитку малого та середнього підприємництва та інструментів формування сприятливого середовища для суб'єктів господарювання. Створення основ для активізації розвитку вітчизняних суб'єктів малого та середнього підприємництва сприятиме освоєнню нових ринків ЄС, підвищенню конкурентоспроможності українських виробників шляхом поліпшення якості та інноваційності продукції, а також пришвидшить економічне зростання національної економіки.

Провідні світові країни, реагуючи на зростання глобалізаційних викликів, застосовують різні інструменти та методи для створення сприятливого економічного середовища, яке сприяє розвитку МСП. У цьому процесі важливу роль відіграють державні інститути, що розробляють і впроваджують відповідну політику, стимулюючи розвиток підприємництва як у регіонах, так і на національному рівні.

Сьогодні українське МСП знаходиться на етапі розвитку та має значний міжнародний потенціал. Однак невдалі спроби реформування економічної системи до війни, а також початок військового конфлікту в 2014 році, який

переріс у повномасштабну агресію Росії у 2022 році, значно уповільнили його темпи зростання. Крім того, Україна нині практично закрита для іноземних інвестицій та нових засновників бізнесу. Водночас завершення війни може відкрити значні перспективи для підприємств, зокрема можливість повноцінного виходу на ринок ЄС і залучення іноземних інвесторів для відновлення національної економіки після війни.

Слід зазначити, що стимулювальна складова є ключовим фактором економічного розвитку в більшості зарубіжних країн. Важливу роль у цьому процесі відіграють національні інститути, які підтримують розвиток бізнес-структур, що пропонують продукти на ринку, зокрема стартапи, бізнес-ангели і венчурні підприємства. Створена екосистема стартапів у багатьох країнах сьогодні є основою економічного зростання, оскільки сприяє розробці нових продуктів, що допомагають компаніям виходити на нові ринки та розширювати масштаби своєї діяльності.

На сьогодні лідером у створенні сприятливих умов для розвитку стартап-екосистеми є США, які очолюють світовий рейтинг країн за кількістю стартапів у 2023 році. До першої десятки цього рейтингу також увійшли такі провідні країни, як Велика Британія, Німеччина, Франція, Іспанія, Канада та інші. Зважаючи на лідерство США, корисно буде дослідити їхній досвід у створенні умов для розвитку МСП. У 2023 році в США діяло понад 50 тисяч венчурних стартапів, хоча лише небагатьом із них вдалося досягти оцінки вартості понад один мільярд доларів США⁴³.

Досвід розвинених держав підтверджує важливу роль урядових інститутів для розвитку малого і середнього підприємництва в державі. Ці інститути розробляють законодавчу базу їх функціонування, можуть виступати інвесторами, можуть брати участь у розбудові інституційної інфраструктури, у розвитку інкубаторів і т.д. В нашій державі сьогодні роль держави, на жаль, ще недостатня, варто звернути увагу на те, що в діючому законодавстві існує

---

⁴³ Рейтинг країн за кількістю стартапів. Startup Ranking (10.10.2023). Countries Ranking: URL: <https://www.startupranking.com/countries>.

багато колізій і прогалин, а діяльність МСП потребує ефективного регулювання і стимулювання з урахуванням її специфіки та реальних умов. Велика кількість проблем є у забезпеченні інтелектуальних прав, на нашу думку, законодавство у цій сфері потрібно удосконалити. У довоєнний період країною було задекларовано низку планів, що мали б активізувати сферу МСП й сформувати сприятливі умови задля залучення інвестицій, але більшість з них сьогодні так і залишилися нереалізованими. Варто зазначити, що є ціла низка країн, де держава не відіграє відчутної ролі для розвитку МСП і результати їх функціонування є невисокими. До таких країн відносять Чехію, Румунію, Словенію, Хорватію.

Варто звернути увагу на державне регулювання розвитку МСП у Польщі, оскільки інструментом його реалізації є формування спеціальних економічних територій з привабливим кліматом для ведення економічної діяльності та здійснення капітальних інвестицій. У цих зонах були сформовані усі необхідні інституційні об'єкти та утворена інфраструктура, що сприятиме легкому започаткуванню бізнесу. Активізації останнього також сприяє сформований державною План відповідального розвитку і Бізнес-конституція, які узагальнюють у собі систему методів та інструментів стимулювання розвитку інноваційного сектору економіки. Комплексному прогресу МСП і його технологічних складових також сприяє утворене Міністерство бізнесу і технологій. У процесі співпраці урядів України та Польщі був започаткований міст інноваційних підприємств, метою якого є допомога українським стартапам освоювати польський ринок. Ця програма також передбачає можливість вітчизняним МСП залучати кошти, сформовані за рахунок урядових та приватних фінансових ресурсів. Головною урядовою інституцією у сфері реалізації сучасної економічної стратегії є Польський фонд розвитку, котрий був заснований в 2016 році. Сьогодні він є досить великим фондом у Європі, що акумулює державні й корпоративні фінансові ресурси. Питома вага урядових інвестицій у стартапи коливається у межах 25 – 80 % у відповідності до задіяної програми фінансування, що дає змогу суттєво знизити

невизначеність корпоративним фондам. Сьогодні у Польщі функціонують п'ять програм спільних капіталовкладень, які призначені для фінансування розвитку інноваційних підприємців, що перебувають на різних життєвих стадіях й володіють сукупними фінансовими ресурсами у розмірі понад 15 млн євро. Фонд розвитку також здійснював програму Старт у Польщі, в яку уряд інвестував близько 700 млн євро. Держава очікує, що ці значні капіталовкладення дадуть змогу польським стартапам трансформуватися в ефективно діючі підприємницькі структури⁴⁴.

Узагальнивши досвід багатьох країн, можна стверджувати, що до інструментів урядового стимулювання розвитку МСП, які використовуються у країнах Центральної і Східної Європи можна віднести такі (рис. 3.1).

Рис.3.1 - Інструменти урядового стимулювання розвитку МСП

Хочемо звернути увагу на те, що перші позиції в різноманітних рейтингах, які відображають рівень та умови для ведення бізнесу (малого і середнього), займають такі країни, як Гонконг, Сінгапур, Південна Корея, Данія та Нова Зеландія. На нашу думку, доцільно вивчити успішний досвід цих країн у створенні сприятливого бізнес-середовища та розглянути можливості його

⁴⁴ Ситник Н.І. Інструменти державної підтримки екосистеми стартапів: досвід країн центральної та Східної Європи. Проблеми економіки. 2020. № 2(44). С. 58.

впровадження у вітчизняній практиці. Багато дослідників сходяться на думці, що Сінгапур має оптимальні умови для діяльності підприємницьких структур. У країні розвинена фінансова інфраструктура, стабільна політична система та ефективне правове регулювання економічної діяльності.

У економічній системі Сінгапуру ведуть діяльність понад 3500 провідних міжнародних організацій, а також більше 120 великих корпорацій розмістили свої відокремлені підрозділи. Уряд країни сформував систему оподаткування, головною метою якої є сприяння припливу іноземних капіталовкладень: вільний кругообіг капіталу на ринку; високі гарантії захисту інвестицій; звільнення від оподаткування банківських депозитних доходів для закордонних вкладників; запобігання подвійного обкладання податками доходів та фінансових результатів суб'єктів господарювання⁴⁵.

Науковці і практики до ключових чинників, що позитивно вплинули на активізацію підприємницької діяльності в Сінгапурі відносять:

1. Наявність доступного за ціною та ризиком капіталу для ділових одиниць. Уряд країни побудував низку механізмів формування фінансових ресурсів підприємств за рахунок грантів з метою активізації малого бізнесу (спільне фінансування, фінансова допомога, діяльність підприємницьких інкубаторів та надання позикових коштів). У державі діє Державне агентство, яке стимулює розвиток малого бізнесу за допомогою менторства та допомоги у мобілізації фінансових ресурсів від приватного сектору. Державне агентство також проводить програму мікрокредитування, до якого залучена низка державних кредитних установ, що розробили особливі програми надання позик малому бізнесу та спеціальні фінансові послуги.

2. Простота здійснення підприємницької діяльності. В країні досить стабільна і дієва корпоративна інфраструктура, котра дає змогу реалізувати левову частку стандартних операцій з інститутами держави упродовж кількох годин. Значна частина таких транзакцій відбувається без фізичної присутності

---

⁴⁵ Фролова Н.Л. Світовий досвід державної політики у сфері розвитку малого та середнього бізнесу. Вісник економіки транспорту і промисловості. 2018. № 61. С. 69.

підприємців, тобто за допомогою інноваційних цифрових платформ у режимі онлайн. Операції щодо реєстрації й аудиту бізнесу є чітко стандартизованими та максимально прозорі для усіх сторін. Започаткування бізнесу на території країни, зазвичай, відбувається упродовж одного або двох днів (в Україні це може розтягтися до двох тижнів).

3. Ефективна система оподаткування, за якої верхня межа відсоткової ставки оподаткування чистого прибутку корпорацій встановлена на рівні 17 %, який у порівнянні з іншими державами є досить низьким. Завдяки лояльній системі справляння податків уряду вдалося суттєво активізувати вітчизняний бізнес та залучити значні обсяги іноземних інвестицій у підприємницький сектор.

4. Розроблення й впровадження Програми діджитал-маркетингу для підприємницьких структур з метою надання їм підтримки та допомоги в освоєнні навичок з впровадження цифрових платформ у власну діяльність. Складові цієї програм охоплюють: формування пропозицій щодо впровадження нових технологій; підтримка у підприємницьких і технічних хабах; консультаційна допомога щодо ухвалення ключових рішень у сфері формування та використання фінансових ресурсів у процесі проведення інноваційної політики⁴⁶.

Також варто наголосити на тому, що у провідних країнах світу система державних замовлень є популярним інструментом для реалізації довгострокових планів і програм у сферах освіти, науки, інновацій, а також для створення суспільних благ і вирішення соціальних питань. Держава, виступаючи великим споживачем на ринку, залучає підприємства до спільного досягнення різних цілей та реалізації стратегічних завдань через укладання контрактів. Система державних замовлень охоплює широкий спектр договорів на виконання визначених робіт, надання послуг або постачання товарів, що сприяють виконанню державних функцій та реалізації важливих соціально-

---

⁴⁶ Фролова Н.Л. Світовий досвід державної політики у сфері розвитку малого та середнього бізнесу. Вісник економіки транспорту і промисловості. 2018. № 61. С. 69.

економічних проєктів і програм. При цьому уряд здійснює постійний контроль за реалізацією таких проєктів, а комерційні структури отримують певні вигоди, такі як доступ до економічної інфраструктури, інституційних об'єктів та інших послуг, які надаються в межах завершених об'єктів.

На нашу думку, особливо корисним для використання у українській економіці буде досвід США щодо функціонування дієвої системи урядових замовлень як важливого інструменту стимулюючого характеру для розвитку підприємств в окремих галузях. У ситуації досить низької частки держави у виробничій сфері уряд США за допомогою механізмів укладення угод з державою досить вдало долучає комерційні структури до розв'язання оперативних і довготермінових завдань суспільного розвитку. З метою активізації розвитку підприємницьких структур у господарському праві США є статті, в яких регламентують постійну квоту для підприємств в умовах участі у реалізації урядових контрактів у якості субпідрядників компанією – основним підрядником. Контракт також може охоплювати інструменти стимулювання зайнятості населення, регулювання тривалості робочого часу й форм виплати заробітної плати, соціальні пакети для робітників⁴⁷.

З огляду на досвід інших країн і нинішній кризовий стан економіки України, доцільно запровадити низку заходів для стимулювання розвитку малого і середнього підприємництва:

- *покращення умов ведення бізнесу шляхом зниження рівня державного тиску на підприємства (зменшення фіскального, адміністративного, дозвільного навантаження);*
- *надання преференцій малому і середньому бізнесу для участі в програмах державних закупівель через контрактну систему;*
- *вдосконалення комунікацій між підприємцями та державними установами за допомогою сучасних інформаційних технологій та подальшої цифровізації державних послуг;*

---

⁴⁷ Фролова Н.Л. Світовий досвід державної політики у сфері розвитку малого та середнього бізнесу. Вісник економіки транспорту і промисловості. 2018. № 61. С. 72.

- *створення сучасної інфраструктури фінансової підтримки для активізації підприємницьких структур і сприяння формуванню капіталу з доступних за вартістю та ризиками джерел (шляхом впровадження різноманітних пільгових програм кредитування та надання гарантій на кредити малому бізнесу);*

- *забезпечення умов для залучення іноземних інвестицій через підвищення прозорості у різних галузях і секторах національної економіки;*

- *заснування інноваційних центрів підтримки й розвитку підприємництва (зокрема з використанням ресурсів провідних університетів, акселераторів і бізнес-інкубаторів), що пропонуватимуть безкоштовні курси, навчання та консультації для тих, хто бажає започаткувати або розвивати власний бізнес. Такі центри повинні охоплювати допомогу в різних сферах: отримання фінансової підтримки через урядові програми; юридичні консультації щодо започаткування бізнесу; організація фінансового, податкового та управлінського обліку; підтримка у проведенні оцінки інвестиційних проєктів та ухваленні відповідних рішень; сприяння в організації експортної діяльності;*

- *урядова підтримка зростання інноваційної спроможності українського бізнесу шляхом зміцнення співпраці між закладами вищої освіти та приватними компаніями, що займаються науковими дослідженнями і впроваджують новітні науково-технічні досягнення; розширення партнерства між освітніми закладами і дослідницькими центрами у форматі «освіта-наука-бізнес»; активізація міжнародного співробітництва в сферах освіти, науки та технологій;*

- *збільшення доступних програм навчання підприємництву для населення через інструменти державного замовлення в університетах і проведення різноманітних підприємницьких курсів; організація обміну практичним досвідом з іншими країнами для стимулювання розвитку інноваційного бізнесу;*

- *заохочення громадян до відкриття бізнесу, зокрема через спрощену систему оподаткування, обліку і звітності, шляхом підвищення прозорості*

умов підприємницької діяльності, доступу до кредитування та інших форм державної, регіональної і місцевої підтримки.

Отже, створення сприятливого бізнес-середовища в країні значною мірою залежить від ефективності урядової політики у сфері розвитку підприємництва, забезпечення доступних умов залучення капіталу, дієвого законодавчого забезпечення, справедливої податкової системи, можливостей для міжнародного співробітництва, а також інформаційної, консультаційної та іншої підтримки для малого і середнього підприємництва.

3.2 Інструменти підтримки і стимулювання малого і середнього підприємництва в умовах правового режиму воєнного стану

30 серпня 2024 р. Кабінет Міністрів України схвалив «Стратегію відновлення, сталого розвитку та цифрової трансформації малого і середнього підприємництва (МСП) на період до 2027 р.» та затвердив також операційний план заходів щодо реалізації Стратегії на 2024-2027 роки. Стратегію було розроблено фахівцями Міністерства цифрової трансформації та фахівцями Офісу розвитку підприємництва та експорту. Прийняття цього важливого стратегічного документа пов'язане з необхідністю задовольнити важливі і нагальні потреби бізнесу, при цьому враховуючи поширення інклюзивності та активне сприяння бізнес-активності жінок, осіб з обмеженими можливостями, внутрішньо переміщених осіб ветеранів. Стратегія було узгоджено з бізнесом, громадським сектором та незалежними експертами. Цей документ визначає основні напрями політики держави у сфері малого та середнього підприємництва, зокрема передбачає організацію процесів відбудови зруйнованого бізнесу за принципом «*build back better*». Цей документ - Стратегія - відповідає міжнародним рекомендаціям ОЕСР, відповідає змісту Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, та Національному плану з енергетики та клімату на період до 2030 р.. стратегія деталізує напрями розвитку вітчизняної економіки в частині створення складних послідовних етапів доданої вартості та в частині розвитку переробної промисловості.

На державному рівні в умовах правового режиму воєнного стану варто ефективно застосовувати інструменти підтримки і стимулювання малого і середнього підприємництва, які зображено на рис.3.2.

Рис.3.2 - Інструменти підтримки і стимулювання малого і середнього підприємництва

Проаналізуємо детальніше, що уже зроблено державою для стимулювання розвитку МСП в умовах правового режиму воєнного стану і що доцільно б зробити.

1) Підтримка у сфері сприяння здійсненню міжнародної діяльності.

Варто зазначити, що Кабінет Міністрів України 21 червня 2024 р. прийняв розпорядження № 573-р «Про внесення змін до розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 лютого 2019 р. № 76»⁴⁸, а Національний Банк України затвердив Постанову 09 липня 2024 р. № 84 «Про внесення змін до постанови Правління Національного банку України від 14 травня 2019 року

⁴⁸ Про внесення змін до розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 лютого 2019 р. № 76: Розпорядження КМУ від 21 червня 2024 р. № 573-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/573-2024-%D1%80#Text>

№ 67»⁴⁹. Цими нормативними документами було визначено нові межі чи граничні терміни, якими обмежуються здійснення зовнішньоекономічних розрахунків.

Також для того, щоб посилити стійкість оборонного сектора, урядом було скасовано граничні терміни для здійснення актуальних розрахунків за товари, які мають військове і подвійне використання і обладнання, яке імпортується виконавцями державних контрактів з закупівель сфери оборони. Ці зміни також стосуються і імпорту цих товарів і обладнання задля створення та/або розширення виробничих потужностей, які використовують для виготовлення товарів призначених для оборони в межах виконання контрактів, які укладено з державними замовниками. Крім цього передбачено, що підприємства, котрі виконують такі державні контракти, будуть внесені до електронного реєстру усіх учасників відбору і виконавців договорів (державних контрактів).

Національний Банк України ухвалив рішення про збільшення граничних строків розрахунків (було 90 днів – стало 120 днів) за операціями, які стосуються експорту певних видів сільськогосподарської продукції (експорт відбувся з 12 липня 2024 р.). Ці зміни мають посприяти виходу сільськогосподарських підприємств на нові ринки і підтримати їх при виникненні логістичних ускладнень.

Крім цього, варто акцентувати увагу на тому, що з 12 липня 2024 року запрацювали Нові правила Угоди про «Транспортний безвіз»⁵⁰. Прийняті правила охоплюють усіх перевізників. При цьому водії повинні мати наявності документи, які підтверджують наявність в них ліцензії на здійснення перевезень, а на лобовому склі усіх вантажних транспортних засобів повинні бути розташовані спеціально виготовлені наліпки (як маркування). Ті вантажівки, котрі вирушають порожніми за товаром до Європейського Союзу мають також мати такі підтверджувальні документи.

---

⁴⁹ Про внесення змін до постанови Правління Національного банку України від 14 травня 2019 року № 67: Постанова Національного Банку України від 09 липня 2024 року №84. URL: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Resolution_09072024_84

⁵⁰ Міністерство відновлення України. URL: <https://t.me/miUkraine/4570>

Хочемо звернути увагу і на той момент, що незважаючи на війну, вітчизняне мале і середнє підприємництво демонструє добру позитивну динаміку, що стосується набуття ними статусу Авторизованих економічних операторів (АЕО)⁵¹. За 4 роки застосування програми 48 українських підприємств отримали 50 авторизацій АЕО (станом на 01.08.2024). Завдяки цьому статусу компанії отримали найвищий ступінь довіри та низку спрощень під час митних процедур. Така динаміка українських компаній збігається з динамікою більшості країн Європейського Союзу в перші 4 роки застосування програми, а подекуди її перевищує. Є всі підстави для розвитку позитивної динаміки отримання українським бізнесом авторизацій АЕО: на сьогодні у Держмитслужбі на розгляді ще 31 заява. Це свідчить про зацікавленість вітчизняного бізнесу в отриманні статусу АЕО. АЕО – це особливий статус, що засвідчує високий рівень довіри до суб'єкта господарювання. Такий статус надає митні спрощення та переваги в міжнародній торгівлі, завдяки чому також можна компенсувати й низку складнощів на кордоні, викликаних зовнішніми обставинами. Незважаючи на всі виклики, з якими зіштовхується український бізнес в умовах воєнного стану, статус АЕО відкриває підприємствам можливості для розвитку та конкурентоспроможності на зовнішньому і внутрішньому ринках. В Україні програма АЕО почала діяти із серпня 2020 року після прийняття необхідних законодавчих змін та підзаконних нормативно-правових актів у процесі наближення до європейського митного права та стандартів ведення зовнішньоекономічної діяльності⁵².

2) Підтримка у сфері дерегуляції.

Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо спрощення умов провадження господарської діяльності в період дії воєнного стану в Україні» від 17 липня 2024 р. № 3869-ІХ, метою якого є спростити процесу започаткування підприємницької

---

⁵¹ 4 роки програми АЕО в Україні: попри війну бізнес продовжує демонструвати європейські темпи долучення. URL: https://mof.gov.ua/uk/news/4_roki_programi_aeo_v_ukraini_popri_viinu_biznes_prodovzhuie_demonstruvati_ie_vropeiski_tempi_doluchennia-4720

⁵² 4 роки програми АЕО в Україні: попри війну бізнес продовжує демонструвати європейські темпи долучення. URL: https://mof.gov.ua/uk/news/4_roki_programi_aeo_v_ukraini_popri_viinu_biznes_prodovzhuie_demonstruvati_ie_vropeiski_tempi_doluchennia-4720

діяльності та ведення економічної діяльності в період воєнного стану⁵³. Тепер суб'єкти МСП в період воєнного стану зможуть провадити деякі види економічної діяльності, застосовуючи декларативний принцип – тобто подавати до відповідних уповноважених органів ліцензування, дозвільних органів та Центрів надання адміністративних послуг тільки декларації про ведення економічної діяльності, без отримання дозволів та ліцензій. Декларації вважатимуться дійсними в період дії воєнного стану і до завершення календарного року, у якому буде припинено військовий стан. Крім того, на період дії воєнного стану владою скасовано планові перевірки від органів ліцензування що стосуються дотримання вимог законодавства щодо ліцензування.

3) Підтримка фінансової спроможності.

Урядом було прийнято рішення про розширення державної програми «Доступні кредити 5–7–9 %» - задля посилення енергетичної незалежності. Тобто суб'єкти МСП почали отримувати кредити для купівлі енергетичного обладнання, запровадження на своїх підприємствах альтернативних джерел енергії.

4) Підтримка у сфері податкового адміністрування.

Варто звернути увагу, що владою було прийнято зміни до Податкового кодексу України, які стосуються особливостей податкового адміністрування в умовах правового режиму воєнного стану для платників податків, які характеризуються високим рівнем добровільного дотримання чинного податкового законодавства (так званий «Клуб білого бізнесу»). Мова йде Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо особливостей податкового адміністрування під час воєнного стану для платників податків з високим рівнем добровільного дотримання податкового законодавства (Закон

---

⁵³ Про внесення змін до деяких законів України щодо спрощення умов провадження господарської діяльності в період дії воєнного стану в Україні: Закон України від 17 липня 2024 р. №3869-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3869-IX#Text>

України від 18 червня 2024 р. №3813-IX)⁵⁴. Тобто для платників податків, які мають високий рівень добровільного дотримання чинного податкового законодавства (тобто внесені у перелік юридичні особи, фізичні особи підприємці та резиденти «Дія.City»), які відповідають чинним критеріям щодо рівня сплати податкових платежів та рівня заробітної плати, які є вищими ніж середні по галузі, цими змінами передбачено отримання таких переваг: поширення на них дії мораторію на документальні перевірки, крім деяких видів; скорочення термінів проведення камеральної та документальної перевірок у цілях бюджетного відшкодування (5 календарних днів); скорочення строків надання індивідуальних податкових консультацій (5 календарних днів); закріплення за підприємством комплаєнс-менеджера, взаємодію з яким можна здійснювати засобами дистанційного зв'язку (у т.ч. в режимі відеоконференції). Крім того, платник, який зробив відповідний запит, протягом 5 днів може одержати повідомлення про наявну у ДПС податкову інформацію, що свідчить про наявність у діяльності платника податкових ризиків, та отримати консультацію щодо їх усунення⁵⁵.

5) Підтримка у сфері налагодження комунікацій «держава-бізнес».

Міністерство економіки при підтримці фахівців Ради бізнес-омбудсмена та при сприянні Мінцифри дякуючи проєкту «Підтримка цифрової трансформації» при підтримці USAID і UK Dev запустило бета-версію комунікаційної платформи, яка допоможе дати зворотний зв'язок від бізнесу. Ціллю створення було запровадити єдиний цифровий інструмент задля підвищення прозорості у відносинах між державою та бізнесом задля того, щоб підвищити якість надання державних послуг. Платформа також надаватиме підприємцям можливість поділитися своїм досвідом взаємодії з контролюючими органами й звернутися, за потреби, по допомогу онлайн. При цьому Уряд у свою чергу матиме можливість отримати актуальну інформацію

⁵⁴ Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо особливостей податкового адміністрування під час воєнного стану для платників податків з високим рівнем добровільного дотримання податкового законодавства: Закон України від 18 червня 2024 р. №3813-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3813-IX#Text>

⁵⁵ Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо особливостей податкового адміністрування під час воєнного стану для платників податків з високим рівнем добровільного дотримання податкового законодавства: Закон України від 18 червня 2024 р. №3813-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3813-IX#Text>

про об'єктивний стан справ у сфері надання державних послуг, маючи актуальну і об'єктивну інформацію у формі, що дозволяє здійснити ґрунтовний аналіз на підставі великих даних. Тобто залишивши відгук на платформі «Пульс», суб'єкт МСП формує заявку задля виправлення проблеми і має можливість отримати зворотний зв'язок у своєму зареєстрованому онлайн-кабінеті. Всі відгуки підлягають шифруванню, і за ними буде розраховуватися Entrepreneur Satisfaction Score (Індекс задоволеності підприємців). Таке бета-тестування охоплюватиме інформацію по 22 держорганам, а з часом планується, що «Пульс» дасть можливість оцінити надання більшості державних сервісів.

Отже, підтримка українського МСП є одним із ключових напрямків державної політики у сфері валютної лібералізації, зокрема через визначення спеціальних термінів для розрахунків. Це спрямовано на посилення стійкості секторів безпеки та оборони, а також на підтримку агросектору для подолання логістичних викликів. Крім того, законодавчо закріплено перехід до декларативного принципу для окремих видів господарської діяльності та розширено можливості державних кредитних програм, які фінансують заходи з впровадження енергетичної незалежності. Держава пропонує підприємствам додаткові можливості для підвищення конкурентоспроможності як на зовнішньому, так і на внутрішньому ринках, надаючи статус АЕО, а також активно взаємодіє з бізнесом через запуск бета-версії платформи для збору зворотного зв'язку щодо роботи державних органів, що сприятиме оперативному вирішенню нагальних проблем.

В результаті проведеного нами дослідження констатуємо, що у контексті правового режиму воєнного стану в Україні держава може застосувати низку заходів для стимулювання розвитку малого і середнього підприємництва (МСП), які допоможуть зберегти бізнес-активність та створити сприятливі умови для його відновлення. Серед важливих заходів можна виділити такі:

1. Фінансова підтримка та кредитування

- Розширення доступу до дешевих кредитів. Продовження і розширення програми "Доступні кредити 5-7-9%" з акцентом на фінансування

енергозберігаючих технологій, інновацій, закупівлю обладнання та розвиток інфраструктури.

- Грантові програми. Запровадження грантів на відновлення бізнесу в постраждалих від війни регіонах та на створення нових робочих місць, особливо для ветеранів та внутрішньо переміщених осіб.

- Субсидії та державні компенсації. Надання субсидій на оплату енергетичних ресурсів або компенсації витрат на перенесення виробничих потужностей в безпечніші регіони.

2. Податкові та регуляторні полегшення

- Спрощення податкового адміністрування для МСП із високим рівнем податкової відповідальності, зокрема через мораторій на перевірки, скорочення строків податкових перевірок та оптимізацію процедур.

- Запровадження податкових канікул для новостворених підприємств або для бізнесів, які відновлюються після значних втрат.

- Зниження або відтермінування сплати податків на прибуток для тих підприємств, які активно інвестують у виробництво чи створення нових робочих місць.

3. Сприяння експорту та міжнародній співпраці

- Спрощення процедур зовнішньоекономічної діяльності шляхом удосконалення умов митного оформлення і валютного контролю для експортерів.

- Розвиток програми авторизованих економічних операторів (АЕО), що дозволяє підприємствам скористатися спрощеними митними процедурами.

- Розширення доступу до ринків ЄС та країн-партнерів через програми підтримки експорту, пошуку партнерів і виходу на нові ринки.

4. Підтримка цифрової трансформації та інновацій

- Стимулювання цифрової трансформації підприємств через підтримку впровадження цифрових технологій, автоматизації та CRM-систем для підвищення продуктивності бізнесу.

- Запровадження грантів та технічної допомоги на діджиталізацію. Забезпечення доступу до цифрових інструментів, які дозволять бізнесу швидше адаптуватися до змін і підвищити ефективність.

- Запуск цифрових платформ для взаємодії з державою, наприклад, платформи для зворотного зв'язку "Пульс", щоб бізнес міг звертатися до контролюючих органів онлайн і отримувати допомогу.

5. Поліпшення інфраструктури та сприяння релокації

- Сприяння релокації бізнесів з небезпечних регіонів до більш безпечних шляхом надання державних субсидій чи пільгових кредитів на облаштування виробництв на новому місці.

- Створення бізнес-інкубаторів та хабів у відносно безпечних регіонах для МСП, щоб сприяти розвитку підприємництва в місцях релокації.

6. Стимулювання зайнятості та підтримка підприємців у працевлаштуванні ВПО

- Підтримка працевлаштування ветеранів та внутрішньо переміщених осіб через програми субсидій на створення робочих місць.

- Освітні та перекваліфікаційні програми для людей, що постраждали від війни, з метою підготовки їх до роботи в нових галузях та надання підприємствам кваліфікованих працівників.

7. Покращення комунікації між державою та бізнесом

- Запровадження єдиних цифрових платформ для взаємодії з державними установами. Залучення зворотного зв'язку від підприємців через платформу "Пульс" та підвищення якості надання державних послуг.

- Прозора інформаційна політика з боку держави щодо нових регуляцій, можливостей підтримки та змін у податковому чи митному законодавстві.

Застосування таких заходів дозволить зберегти й розвинути потенціал МСП в Україні, забезпечити їм підтримку у складних умовах воєнного стану та підготувати їх до відновлення економіки після завершення війни.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі здійснено актуальне теоретичне узагальнення та сформовано пропозиції щодо вирішення наукового завдання в галузі знань “Публічне управління та адміністрування”, що полягає в узагальненні основних аспектів стимулювання розвитку малого і середнього підприємництва України в умовах правового режиму воєнного стану.

В результаті проведеного дослідження зроблено такі висновки.

1. Підтримка малого та середнього підприємництва є невід’ємною складовою політики економічного відновлення та модернізації України. МСП забезпечує стабільне функціонування внутрішнього ринку, створює робочі місця, зменшує безробіття та підтримує соціальну стабільність. Особливо важливою є гнучкість і здатність МСП до швидкої адаптації в умовах криз та воєнного стану, коли підприємства не лише забезпечують населення товарами та послугами, а й активно долучаються до оборонних ініціатив. Держава, у свою чергу, спрощує регуляторне середовище, стимулюючи розвиток підприємництва та підтримуючи його конкурентоспроможність. У підсумку, малий та середній бізнес не лише сприяє економічній стійкості, але й зміцнює соціальну та оборонну спроможність країни в критичні періоди.

2. Інституційне середовище України для малого та середнього підприємництва (МСП) охоплює як формальні, так і неформальні інститути, які відіграють ключову роль у розвитку економіки, створенні інноваційного середовища та забезпеченні умов для зростання бізнесу. Формальні інститути - закони, державні програми, місцеве самоврядування - створюють базу для функціонування МСП, але в їхній структурі ще переважають екстрактивні підходи, які стримують інноваційний розвиток. Особливо це виражено через олігархічний вплив і обмеженість стимулів для інноваційного мислення, що знижує конкурентоспроможність МСП.

Натомість неформальні інститути - асоціації, стартап-культура, менторство та бізнес-спільноти - запроваджують нові елементи інноваційної екосистеми. Саме ці компоненти мають стати основою для розвитку в поствоєнний період, підтримуючи стартапи, залучення іноземних інвестицій та формування інноваційної культури серед молоді та досвідчених підприємців.

Для ефективного відновлення економіки України необхідно модернізувати інституційні підходи, орієнтуючись на інклюзивні інститути, що сприятимуть залученню широких верств суспільства до економічної діяльності. Це допоможе створити інноваційне середовище, що здатне оперативно реагувати на виклики глобального світу та забезпечити країні сталий економічний розвиток.

3. Обґрунтовано, що попри значні втрати та виклики, викликані війною, Україні вдалося зберегти макроекономічну стабільність, адаптуватися до нових умов і навіть продемонструвати економічне відновлення. Очікуване зростання ВВП у 2024 році на 3,6% є показником часткового економічного відновлення після різкого падіння у 2022 році.

Основні сектори, такі як будівництво, внутрішня торгівля, сільське господарство та переробна промисловість, зазнали помітного відновлення, що свідчить про адаптивність економіки навіть за умов війни. Незважаючи на зниження експорту та зростання імпорту, вітчизняні підприємства, зокрема мікро-, малі та середні, змогли відновити діяльність, а кількість підприємців ФОП перевищила довоєнний рівень. Це відображає активність і прагнення до розвитку в нових умовах, зокрема завдяки податковим пільгам і підтримці самозайнятості.

Проте виклики залишаються значними. Обмеження на експорт і низька купівельна спроможність впливають на економічну активність, а велика кількість трудових мігрантів обмежує доступ до кваліфікованої робочої сили. МСП в Україні стикаються з бар'єрами виходу на міжнародні ринки, що стримує їхню конкурентоспроможність. На додаток, обмежений доступ до фінансування і високі кредитні ставки ускладнюють розширення бізнесу.

Програми підтримки, такі як «Доступні кредити 5-7-9%», попри потенційні вигоди, стикаються з адміністративними бар'єрами.

Попри ці труднощі, міжнародна допомога та зусилля українського бізнесу сприяють стабілізації та створюють перспективи для зростання. Інтеграція до ЄС, реформа економіки та розвиток людського капіталу залишаються ключовими напрямками для подальшого економічного відновлення та модернізації країни.

4. Визначено, що воєнний конфлікт між Україною та росією значно вплинув на рівень ділової активності, зокрема в сегменті малого та середнього підприємництва (МСП). Основні причини зниження активності включають руйнування інфраструктури, переміщення бізнесу, обмеження у логістиці, фінансові труднощі та зниження попиту. Задля протидії цим наслідкам уряд України впровадив низку підтримуючих заходів: дерегуляцію, податкові пільги для бізнесу, програми безвідсоткового кредитування, стимулювання зайнятості та грантові програми. Такі ініціативи допомогли певною мірою стабілізувати підприємницьке середовище та сприяти відновленню діяльності МСП, проте виклики залишаються.

Розвиток бізнес-активності в Україні значною мірою залежить від комплексної підтримки держави, що включає правові реформи, подолання корупції, полегшення доступу до фінансів і створення сприятливого інвестиційного клімату. За умови реалізації цих заходів, МСП зможуть підвищити свою гнучкість, а економіка України – забезпечити макрофінансову стабільність. Водночас ефективне функціонування підприємництва також залежить від доступу до людських та фінансових ресурсів, що є ключовими елементами для подальшого сталого економічного зростання.

5. Зроблено висновок, що успішний розвиток малого та середнього підприємництва (МСП) в Україні є ключовою умовою для економічного зростання країни та її інтеграції до ЄС. Успішні приклади державної підтримки МСП у країнах з розвинутою економікою, таких як США, Польща та Сінгапур, свідчать про важливість створення сприятливого бізнес-середовища, яке

забезпечує доступність капіталу, простоту започаткування бізнесу, стимулюючи податкові умови, а також сприяння інноваціям через програми підтримки стартапів.

Для України особливо актуальним є посилення державної ролі у підтримці підприємництва через створення прозорої і ефективної системи державного регулювання, зменшення адміністративного навантаження, підвищення рівня захисту інтелектуальної власності та впровадження комплексних стимулюючих програм, які включають фінансування, податкові пільги та консалтингову допомогу. Важливим кроком є також стимулювання співпраці між українськими та міжнародними компаніями, навчальними закладами та науковими інститутами для посилення інноваційної спроможності українських підприємств та розширення їхньої присутності на європейському ринку.

Таким чином, ефективна реалізація реформ, спрямованих на підтримку МСП, дозволить Україні не лише підвищити конкурентоспроможність своєї економіки, а й сприятиме успішній інтеграції до Європейського Союзу, створенню нових робочих місць та забезпеченню стійкого економічного розвитку.

6. Акцентовано увагу на тому, що 30 серпня 2024 року Кабінет Міністрів України затвердив "Стратегію відновлення, сталого розвитку та цифрової трансформації малого і середнього підприємництва до 2027 року" та відповідний операційний план на 2024-2027 роки. Цей стратегічний документ, розроблений Міністерством цифрової трансформації та Офісом розвитку підприємництва та експорту, став важливим кроком для підтримки бізнесу в умовах воєнного стану. Стратегія враховує потреби інклюзивності, підтримки ветеранів, осіб з обмеженими можливостями та внутрішньо переміщених осіб. Вона спрямована на відбудову зруйнованого бізнесу за принципом "build back better", що відповідає стандартам ЄС, ОЕСР та Національного плану з енергетики і клімату. Узагальнено, що держава вже реалізувала низку заходів у цьому напрямі, зокрема таких як: сприяння міжнародній діяльності - уряд і

Нацбанк удосконалили правила зовнішньоекономічних розрахунків, створили сприятливі умови для експорту та імпорту товарів оборонного значення, впровадили угоду "Транспортний безвіз"; дерегуляція - введено декларативний принцип для деяких видів діяльності, скасовано планові перевірки, що спрощує умови ведення бізнесу; фінансова підтримка - розширення програми "Доступні кредити 5-7-9%" дозволило підприємствам інвестувати в енергетичну незалежність; податкове адміністрування - для бізнесів з високим рівнем податкової дисципліни введено спрощення у сфері податкових перевірок; цифрова комунікація "держава-бізнес" - запущено платформу "Пульс" для надання зворотного зв'язку від бізнесу, що підвищить прозорість та ефективність державних сервісів. Таким чином, державна підтримка МСП орієнтована на зміцнення сектора безпеки, розвиток агропромислового комплексу, впровадження енергонезалежності та спрощення взаємодії з державою, що забезпечує конкурентоспроможність українського бізнесу та сприяє його розвитку в умовах війни.

7. Доведено, що для збереження бізнес-активності МСП та створення сприятливих умов для його відновлення потрібно реалізовувати заходи за такими основними напрямками: фінансова підтримка та кредитування, податкові та регуляторні полегшення, сприяння експорту та міжнародній співпраці, підтримка цифрової трансформації та інновацій, стимулювання зайнятості та підтримка підприємців у працевлаштуванні ВПО, покращення комунікації між державою та бізнесом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонюк Д., Антонюк К. Порівняльний аналіз стартап екосистем в моделях розвитку країн Східної Європи: досвід для повоєнної відбудови України. Менеджмент та підприємництво: тренди розвитку. 2023. № 2(24). С. 59–69.
2. Бойко О.Я. Податкові інструменти сприяння розвитку підприємництва в Україні : державно-управлінський аспект. Автореф. дис. к.н.держ.упр. Львів. 2020. 20 с.
3. Борисенко О.П. Фінансові механізми державної підтримки інноваційного розвитку підприємництва в Україні. Публічне управління та митне адміністрування. 2022. № 3 (34). С. 20-26.
4. Газуда М.В., Волощук Н.Ю. Регіональний розвиток сфери малого підприємництва Ужгород: Видавництво «ФОП Сабов А.М.», Ужгород 254 с.
5. Глобалізаційні процеси у світовій економіці: виклики та можливості для України : колективна монографія / за заг. ред. д.е.н., проф. О.О. Борзенко ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозів. НАН України». Електрон. дані. К., 2022. 264 с.
6. Голич Н.В. Адаптивні стратегії розвитку підприємств малого бізнесу харчової промисловості в умовах децентралізації. Дис. докт. філос. з економ. Тернопіль. 2021. 286 с.
7. Гордієнко Є. С., Гордієнко А. О., Сидоренко І. М. Державна підтримка розвитку малого підприємництва в Україні. Полтавський державний аграрний університет : сайт. URL: <http://www.pdaa.edu.ua/np/pdf3/13.pdf>
8. Господарський Кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>
9. Данилишин Б. Як держава може підтримати бізнес в умовах війни. Економічна правда. 20.03.2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/03/20/684363/>

10. Денис Шмигаль: Українські громадяни та бізнес минулого року сплатили в державний бюджет понад 900 млрд грн. Урядовий портал. 6.01.2023. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/denys-shmyhal-ukrainskihromadiany-ta-biznes-mynuloho-roku-splatyly-v-derzhavnyi-biudzhetrovad-900-mlrd-hrn>

11. Державна служба статистики України. Офіційний сайт. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>

12. Дзядук Г. О. Механізми державного регулювання розвитку малого та середнього агробізнесу в Україні: дис. ... канд. наук держ. упр.: 25.00.02/ нац. акад. держ. упр. при през. України. Харків, 2019. 219 с.

13. Діденко Н.Г. Європейський досвід державної підтримки розвитку малого та середнього підприємництва в контексті глобальних змін Державноуправлінські студії № 4, 2019. Електронне наукове фахове видання URL: [www: ipk.edu.ua](http://www.ipk.edu.ua)

14. Капітан В.О. Зарубіжний досвід формування державної стратегії розвитку малого бізнесу задля забезпечення зайнятості населення. Інвестиції: практика та досвід № 4. 2017. С. 115-119.

15. Концептуальні засади підтримки малого та середнього бізнесу в Україні: питання кластеризації та бізнес-інкубації: колективна монографія / за ред. проф. О. В. Фінагіної, ЧДТУ. Черкаси: Видавець Пономаренко Р.В., 2018. 158 с.

16. Малий бізнес: зарубіжний досвід URL: <http://www.remzavod.biz/e9.html>

17. Міністерство відновлення України. URL: <https://t.me/miUkraine/4570>

18. Міністерство економіки. Офіційний сайт. URL: <https://me.gov.ua/?lang=uk-UA>

19. Міністерство фінансів України. Офіційний сайт. URL: <https://www.mof.gov.ua/uk/>

20. Національний банк України. Офіційний сайт. URL: <https://bank.gov.ua/>

21. НБУ очікує відтоку 700 тис. українців за кордон у 2024-2025рр.
URL: <https://interfax.com.ua/news/economic/1004322.html>

22. Носков О. М. Оптимізація державного регулювання у сфері розвитку малого та середнього бізнесу в Україні. Дис. ... доктора філософії з галузі знань 28 «Публічне управління та адміністрування» за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування». – КНУ ім. Тараса Шевченка. Київ. 2023. 269 с.

23. Носков О.М. Державне регулювання розвитку малого та середнього бізнесу в Україні в умовах пандемії та воєнного стану. Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування. Електронне фахове видання. № 7. 2023. URL: <https://doi.org/10.54929/2786-5746-2023-7-02-12>

24. Носков О.М. Особливості та перспективи оптимізації державного регулювання малого та середнього бізнесу в Україні на регіональному та місцевому рівнях. Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування. Електронне фахове видання. № 10. 2023 DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-5746-2023-10-02-07>

25. Носков О.М. Проблеми регулювання та перспективи розвитку малого і середнього бізнесу в Україні: теоретичні аспекти. Вісник НУЦЗ України. Серія: Державне управління. №1. 2023. С. 156-167.

26. Оцінка впливу війни на мікро-, малі та середні підприємства в Україні. URL: <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2024-04/undp-ua-smb-2024.pdf>

27. Патяк М. Державна політика підвищення підприємницької активності малого та середнього бізнесу Становлення публічного адміністрування в Україні : матеріали VIII Всеукр. міжвуз. конф. студентів та молодих учених / за заг. ред. С. О. Шевченка. – Д. : ДРІДУ НАДУ, 2017. – С. 200-202.

28. Пащук Л.В. Етапи еволюції розвитку малого і середнього підприємництва в Україні Вісник НУВГП Серія «Економічні науки». Випуск 3(91) 2020 рр. 137- 145. <https://doi.org/10.31713/ve3202013>

29. Пілевич Д. Державне регулювання розвитку підприємництва: системний підхід. Проблеми і перспективи розвитку економіки та управління. №1 (29). 2022. С. 22-30.

30. Поврозник П.П. Аналіз стану та динаміки інноваційної активності підприємств в Україні. Електронний журнал “Ефективна економіка”. 2023. № 10. URL : <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2023.10.56>

31. Поврозник П.П. Бюджетно-податкові інструменти стимулювання інноваційного розвитку підприємництва в умовах цифровізації національної економіки. Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Серія “Економіка”. 2023. Вип. 30 (58). С. 4-13. URL : [https://ecj.oa.edu.ua/assets/files/NZ_ek_Vyp_30\(58\).pdf](https://ecj.oa.edu.ua/assets/files/NZ_ek_Vyp_30(58).pdf)

32. Поврозник П.П. Особливості інноваційного розвитку підприємництва в Україні в контексті глобальних безпекових викликів та ризиків цифровізації. Міжнародний науковий журнал “Інтернаука”. Серія: “Економічні науки”. 2023. № 8. С. 113-124. URL : <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2023-8-9143>

33. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/print>

34. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16 липня 1999 року № 996-XIV зі змінами. URL: <https://zakon.help/zakonodavstvo-ukraini/996-14#o36>

35. Про внесення змін до деяких законів України щодо спрощення умов провадження господарської діяльності в період дії воєнного стану в Україні: Закон України від 17 липня 2024 р. №3869-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3869-IX#Text>

36. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо особливостей податкового адміністрування під час воєнного стану для

платників податків з високим рівнем добровільного дотримання податкового законодавства: Закон України від 18 червня 2024 р. №3813-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3813-IX#Text>

37. Про внесення змін до постанови Правління Національного банку України від 14 травня 2019 року № 67: Постанова Національного Банку України від 09 липня 2024 року №84. URL: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Resolution_09072024_84

38. Про внесення змін до розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 лютого 2019 р. № 76: Розпорядження КМУ від 21 червня 2024 р. № 573-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/573-2024-%D1%80#Text>

39. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16 квітня 1991 року № 959-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12/print>

40. Про інноваційну діяльність: Закон України від 4 липня 2002 року № 40-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15/print>

41. Про ліцензування видів господарської діяльності: Закон України від 2 березня 2015 року № 222-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19/print>

42. Про невідкладні заходи щодо прискорення реформ і виведення економіки України з кризи. Розпорядження Президента України від 18 серпня 1997 року №298/97-рп URL: https://ips.ligazakon.net/document/R298_97?an=7

43. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: "Розвиток підприємництва в Україні та підтримка малого і середнього бізнесу» від 13.04.2016 № 1090-VIII. URL: https://ips.ligazakon.net/document/t161090?ed=2016_04_13

44. Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні. Закон України від 22 березня 2012 року № 4618-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4618-17#Text>

45. Про схвалення Стратегії відновлення, сталого розвитку та цифрової трансформації малого і середнього підприємництва на період до 2027 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024-2027 роках:

Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 серпня 2024 р. № 821-р.
URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhvalennia-stratehii-vidnovlennia-staloho-rozvytku-ta-tsyfrovoi-transformatsii-maloho-i-s821300824>

46. Про схвалення Стратегії розвитку малого і середнього підприємництва в Україні на період до 2020 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 травня 2017 р. № 504-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504-2017-%D1%80#Text>

47. Про УФС. URL: <https://usf.com.ua/about-usf/>

48. Про фінансовий лізинг: Закон України від 4 лютого 2021 року № 1201-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1201-20/print>

49. Рейтинг країн за кількістю стартапів. Startup Ranking (10.10.2023). Countries Ranking: URL : <https://www.startupranking.com/countries>.

50. Ситник Н.І. Інструменти державної підтримки екосистеми стартапів: досвід країн центральної та Східної Європи. Проблеми економіки. 2020. № 2(44). С. 55–62.

51. Стрельбіцька Н.Є. Мале та середнє підприємництво як фактор соціально-економічного зростання ЄС. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Вип.7.част 3. 2016. С. 118-122

52. Український бізнес назвав головні проблеми у відносинах із владою. Mind. 16/02/2023. URL: <https://mind.ua/publications/20253453-ukrayinskij-biznes-nazvav-golovni-problemi-u-vidnosinah-iz-vladoyu>

53. Український фонд підтримки підприємництва. URL: <http://ufpp.kiev.ua/>

54. Уряд переорієнтовує програму «Доступні кредити 5-7-9%» на інвестиційні цілі. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uriad-pereorientovuie-prohramu-dostupni-kredyty-5-7-9-na-investytsiini-tsili-nadiia-bihun>

55. Фролова Н.Л. Світовий досвід державної політики у сфері розвитку малого та середнього бізнесу. Вісник економіки транспорту і промисловості. 2018. № 61. С. 68–78.

56. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/print>

57. Чотири роки програми АЕО в Україні: попри війну бізнес продовжує демонструвати європейські темпи долучення. URL: https://mof.gov.ua/uk/news/4_roki_programi_aeo_v_ukraini_popri_viinu_biznes_prodozhue_demonstruvati_ieuropeiski_tempi_doluchennia-4720

58. Швець Н.В., Шевцова Г.З. Формування повоєнної моделі економіки України: питання фінансування та управління. вісник Східноукраїнського Національного Університету імені Володимира Даля. 2022. №4 (274). С. 53-62.

59. Шевчук А.В. Напрями вдосконалення державної підтримки малого бізнесу в Україні в контексті застосування зарубіжного досвіду (на прикладі Німеччини). С. 125-128 URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/>

60. Шульга А.В. Розвиток регуляторної політики в ЄС. Наукові розвідки з державного та муніципального управління. №2. 2014. С. 159- 169.

61. Advanter Group. Офіційний сайт. URL: <https://advanter.ua/en>

62. ЕВА. Європейська Бізнес Асоціація. Дослідження. Аналітика. URL: <https://eba.com.ua/research/doslidzhennya-ta-analytyka/Eurostat>.

63. European Charter for Small Enterprises. European Commission. URL : <http://bookshop.europa.eu/en/the-european-charter-for-small-enterprises-pbNB4302600>